Nova Evropa

Knjiga XXVIII. Broj 7. 26. jula, 1935

Нове методе на старим путевима.

Онда смо стали и написали, као да нам је било дато гледати у будућност: »Сутра, кад 33 области буде збијено и сливено у пет до шест, и кад им буде дата могућност да оне саме могну регулисати читав свој културни и економски живот, у вези и с обзиром на цјелину, тада ће и Хрватска Сељачка Странка бити присиљена да се поврати на стазе оне борбе која води к остварењу њезина социјалног и културног програма. И тада неће више бити снаге, а нити могућности, да јој се ико супротстави на границама Дрине и Дунава, а нити на оним Мораве и Вардара, јер јој је до Црнога Мора окупити сав сељачки народ под једним барјаком, по стазама свога вође.« Било је то 26. септембра 1928, у броју посвећену Стјепану Радићу. Након осам годинâ дана незапамћена лутања, кад читав свијет лежи сапет од мòре неизвјесности, иста нам се питања у једнаким рјешењима намећу. И ни за длаку лијево и ни за длаку десно.

Оно што су дуги вијекови мијесили, повезали, и обиљежили, требало је збити и слити у пет до шест области, бановина, аутономних покрајинâ, федеративних тијелâ, или слично. Свако је име добро, као што и свако може бити исхитрено ако не одговара пуноћи права и овлаштења остварених у имену. А ако та тијела немадну пуну могућност да регулишу читав свој културни и економски живот, тада је свака така творевина сувишна, а за цјелину постојана опасност. Нема живота без духа и тијела. Тијело без духа је изврнгнуто труљењу и окуживању околине. Дух без тијела је дијете имагинације: нестварност и плод једне страховите бојазни од умирања.

Али се не може ни одузети све, а нити дати све. Ми нијесмо дали све, да нам се одузме све; ми смо дали све да бисмо створили цјелину, а цјелина нам мора уступити све што је потребно за стварање, одржавање, и унапређење нашег културног и економског живота, — а све то да би она одржала и спасла себе. Историјско-културне скупине, »повезане везом заједничког постанка и успоменâ, обичајâ,

и настојања« — да се послужимо ријечима Бенедета Кроче-а — што но су стварале ову државу, много су више дале и дају за цјелину него што је потребно да од цјелине приме за своје одржање. А није ни овдје сувишно нагласити, да су оне једино као такове — као културно-историјске — и могле судјеловати и дати свој глас при рађању ове државе, јер су у дугим вијековима ношене традиције и искуства изнијеле зрелу идеју — у вијеку нацијонализма и либерализма — о слободној својој држави, која је с ове стране смјело прелазила Неретву и Босну, а с оне газила дубоко преко Дунава и Дрине. Дакле, нијесу оне улазиле у Југославију као анонимне, него са својим израђеним тежњама и погледима.

Ова је подјела власти стога једна потреба, и постављена је данас као сигуран предувјет за одржање цјелине, за њено одржање и оспособљење за живот. Ову истину неће моћи оборити никакова рабулистика наших професијоналних политичарâ, а још мање незграпни упропаститељи пароле о интегралном јединству државе и народа. У овој земљи нема никога који не би нашао свој интерес и рачун у јединству државе, јер је улазак у њу био логични историјски слијед. А што се тиче народног јединства, ми смо сигурно позванији да тражимо остварење оног и онакова живота у којем ће се народно јединство — без насиља и без неправде — моћи остварити. Јер ни једно ни друго нијесу елементи јединства: насиље је најочитији знак и страха и неспособности за управу, и у свијести је народа насиље синоним тираније, а ниједна се тираније није могла дуго одржати; док је опет неправда растакала и најтврђе творевине. Ни једно ни друго својство нијесу својина нашег народа; то су упљувци, Истока: насиље, а Запада: неправда. Бритком ћордом се не врше насиља него освећују неправде. Осјећамо у себи, да је насилник Краљевић Марко нама туђ тип, а бранитељ слабих наш расни човјек. Југословенство дакле, онако како га ми и схватамо и проповиједамо, у стању је остварити то јединство. Под тим именом може се сасвим добро осјећати и развијати, и Србин и Хрват, као што и Нијемац и Арнаут. Ово треба особито подвући. Ми не схватамо зашто Нијемац и Арнаут не би могли бити добри Југословени, ако Југословенство има значити окупљање на одбрану свог живота и свог развоја и свог напретка у једној државној цјелини, која је као историјска формација — у снази своје пространости и свога положаја — кадра да ту дужност до краја изврши. А нико ко је вичан правилно гледати на далеку прошлост и на оне мучне покушаје око стварања својих држава српских, хрватских, и босанских династâ (да их тако данас по

овим данима назовемо) — који у вјечним борбама са великашима и својом властитом кућом, а без устаљене престолнице као сигурног ослона континујитета власти, сад успијеваху ношени личном снагом а сад пропадаху гажени од такмаца, — нико, рекосмо, неће моћи порећи да је ова данашња формација Југословенске Државе и историјска формација и — након расапа Аустро-Угарске — економска нужда. И као такова налази пуно оправдање у прошлости, и снагу за опстанак у садашњости, и ненадокнадиву потребу за опстанак свих саставних дијелова у будућности. Југословенство стога, као еманација прошлости и потреба садашњости, мора сакупљати одлике, вриједности, и врлине између свих појединаца и свих скупинâ, и преносити их на све као заједнички допринос и уберак. Оно мора одвикавати од манâ и грешака, а сатирати неваљалства и непоштење гдјегод се оно појавило. У једноме друштву, макако оно неједнако било, не може се ни породити сумња о томе што се има обиљежити за ману а што за врлину. Праве вриједности народ ће брзо уочити по својој инстинктивној приљубивости свему ономе што је добро и за цјелину корисно.

Тако у начелу. Ми то нарочито наглашујемо. Данас понајвише, јер — признаћемо —, ми смо тешко гријешили што смо се одалечили били од овог нашег свакидањег живота, гдје је борба за начело више него игдје потребна. Ми смо мислили, да ће нам бити могуће позабавити се стварањима духа народа изван нас, па и њиховим тешкоћама. Заборавило се је, да овдје гдје ми живимо недостају најтемељитији основи схватања о човјеку и његовој бити, схватања о правима и дужностима човјека, као и она о обитељи и о заједници, а поготово она о држави и њеним правима. И зато смо доживјели да се чак и наука и религија искривљују, како би се оправдало и право насиља над човјечјим духом. Ова насиља управо и уводе забуну у читаво наше друштво. А ово је опет нешто посве наше. Ово нема никакове везе са општом кризом и духа и основâ економског и социјалног живота, која потреса читавим Западом. Ми болујемо од своје властите болести. И управо зато код нас не ускрсавају у првом реду питања око којих се изједају они на Западу. Код нас је, као главно, постављено питање о уређењу државе; злочин је пред том истином затварати очи. Још је већи злочин, хтјети суверено прећи преко тога.

Понављамо: историјско-културне скупине сукобиле су се, у настојањима око очувања свога континујитета, са свим особинама, погледима, и стремљењима једног религијозног, културног, и радног човјека, насталог и развијеног у укр-

штању одређених утјецаја околине, тла, религије, духовних и материјалних покретâ. Јер он постоји као један живи организам, стога је он — стваран и опипљив духовним очима, доминантан у сваком очитовању јавног живота, — успио да се наметне и одржи као првенствено питање, и тражи за себе формирање видљивих јединицâ, у којима ће се културни и економски живот појединих формацијâ потпуно слободно развијати употребом својих резервâ, своје снаге, и својих средстава. Овако схватање не дâ се данас више промијенити. Па су и трвења око тога потпуно сувишна. Надодаћемо, и опасна, јер троше и исцрпљују наше народне енергије, и — што је главно — оштрину борбе упућују у смјерове који би могли довести до измјеничног обрачунавања религијом диференцираних сељачких масâ. То проклетство, што нас од вијекова раздире, упада баш данас — на помолу тежњâ које ће свијет подијелити по социјалном положају, а измирити, ако не и покопати, оне нацијоналног и вјерског разликовања, — у наше врсте, уносећи у свијест као битност хрватско католичанство на устук српском православљу. А око ових осовина привезују се остали. Тако је, ви слијепци! Треба те истине у себи прокухати, па их схватити и разумјети њихову узрочност и оправданост.

Ми нијесмо у стању, да још један децениј протутњимо у извикивању бесмислених фразâ, и да се окаменимо пред »државним и народним јединством«, па да друго не постигнемо а прво порушимо. Безнадно порушимо. Поклоници Југословенства данас су се више забринули него икада прије. Узвикивачи »Југословенства« данас су бахатији него икада раније. Противници Југословенства данас — у душама својим — ликују као никада прије, јер виде да ревносни врше стално и ужурбано работу рушења намјесто њих. Зађите у кругове оних који се угураше у врхове политичког живота, па отворите очи и уши. Али пустимо њих, да их исте прилике покопају што су их и изнијеле. Трулеж рађа и гута трулеж. А сигурно, није далеко вријеме кад ће се тражити озбиљни и тријезни мужеви, да спасавају земљу од великих зала у која су је увела лакоумност и самодопадна славичност једних а пузавост и себичност других.

За те дане, за те љепше дане, треба да приправљамо путеве. Приправите пут Господу! Приправите путеве по којима ће газити наш народ без увреде и без насиља к великим циљевима, да ослободи дух свој од ропства а тијело од голотиње и неимаштине. У једној сељачкој држави, један човјечји програм. Али овом програму, сељачком и народном програму, треба истински све снаге посветити. У сигурном кидању једног тврдог економског система, који је свијету донио исто толико добра као и сваки прије њега,

јер се је један из другога нужно развио, и у прелажењу у један други, предност сељачких земаља — пред оним заснованим на индустрији и трговини — јесте очигледна. Али, да се искористи та предност, и да се све снаге упуте једним одређеним смјером, потребно је прије свега уклонити постојеће запреке које коче читав наш живот од Осамнаесте до данас. Треба одважно пресјећи узроке приговорима о искоришћавању, занемаривању, и о дијељењу народа у привилеговане и служеће, у оне којима је допуштено и отворено све и оне који вјечно чекају на оно што им по образовању и вриједности припада, на оне који су »државни« и оне који су »антидржавни«. Поготово ово потоње. А рјешење ових питања уско је скопчано с питањем о унутарњем уређењу државе.

Увијек смо били оптимисти. И данас смо. Југославија без репарацијâ и без спољних кредитâ доћи ће прије к себи. У њој има и снагâ и добара у преобиљу, довољно да т в р ђ е о д т в р д и х д а н â ш т о д о л а з е мушки поднесе и себе пренесе у нову Југославију. Ето, баш онакову какву је замишљао »национални уљез« владика Штросмајер. Ето, за такову Југославију хтједосмо и ми бити пророци.

Dr. *Иво Колбе.*

Zagrebački Memorandum.

Možda još nije došao čas da se već danas o napisu poznatom pod imenom Z a g r e b a č k i M e m o r a n d u m kaže s v e; ali je vrijeme da se kaže bar n e š t o. Znači već dosta, da ga smije priopćiti, kako to evo čini, »Nova Evropa«, utvrdjujući prvi put i javno njegov a u t e n t i č n i tekst, nasuprot brojnim falzifikatima koji su ispod ruke kružili. Utvrdjivanje autentičnosti moralo se napose izvršiti i s obzirom na i m e n a n j e g o v i h p o t p i s n i k â, koja n i u j e d n o m s l u č a j u, na raznim verzijama, nisu ni tačna ni potpuna, budući da su medju potpisnike ušle razne ličnosti koje Memorandum nisu potpisale, a nisu ušli mnogi koji su ga potpisali. Donoseći autentični tekst Zagrebačkog Memoranduma i tačna imena njegovih potpisnikâ, smatramo da to ne predstavlja više nikakvu indiskreciju, budući da su i njegova sadržina i potpisi već toliko puta — iako apokrifno — u javnosti reprodukovani. Uostalom, to je danas već dokumenat naše novije političke istorije koji treba da bude pristupačan u autentičnoj verziji.

Svrha je ovoga uvoda, da se — bar donekle — suzbiju i pogrešne verzije o postanku Zagrebačkog Memoranduma i o njegovim motivima.

Zagrebački Memorandum koncipiran je posljednjih danâ mjeseca oktobra 1934, konačno redigovan i potpisivan četvrtog i petog novembra, a predat polovicom novembra 1934. Ali ideja o njemu nikla je mnogo ranije, i to — što treba naglasiti — još za života pokojnoga Kralja. Jednom prilikom, koja sa politikom nema nikakove veze, sastalo se u Zagrebu (početkom septembra 1934) nekoliko intelektualaca (iz Zagreba i Beograda), koji u razgovoru predjoše i na raspravljanje o tadašnjem političkom stanju. Konstatujući općenito da je ono nesnosno, za narod nadasve štetno a za državu pogibeljno, oni su se složili u tome da valja nešto učiniti. Nešto pozitivno. Jer iako je bila razumljiva dotadanja pasivnost, s kojom se većina naroda odnosila prema režimu i dogadjajima, ipak je postajalo sve jasnije da ta pasivnost sama po sebi nije dovoljno snažna a da se o nju skrši sve nasrtljivija aktivnost onih brojnih elemenata kojima je tadanje stanje konveniralo, jer su zanj bili vezali svoje interese, pa često i svoju egzistenciju. Makako se odavalo priznanje istrajnosti i otporu širokih, poimence seljačkih masâ, ipak se nije smjelo zatvoriti oči pred demorališućim utjecajem kojemu je, počevši od godine 1929, podlijegalo sve više i više pojedinaca. Duh, koji se sve dublje uvlačio u upravu, u činovnički kadar i u sudstvo, postajao je sve opasniji, predstavljajući teško savladljivu zaprijeku uspostavi prave demokracije i normalnog državnog života. Bio je, dakle, krajnji čas da se prijedje na akciju, da se učini nešto što bi spriječilo daljnji štetni razvoj prilikâ i što bi se suprotstavilo kao brana katastrofalnom prodiranju opće laži i lažnog parlamentarizma. Ali što? Reakcijonarni propisi, izvodjeni od policije, sprječavali su svaku — makako idealnu, nesebičnu, dobronamjernu, te državi sklonu i korisnu — akciju; a ipak, odgovor je trebalo naći. On je proizašao iz uvažavanja dviju neospornih činjenica: 1) da je Kralj, nesamo po Ustavu nego i po snazi svoje ličnosti, stvarno, najodlučniji faktor u državi, i 2) da se pred Kraljem u mnogome tajila istina. Imalo se je, dakle, prikazati Kralju puna i prava istina o stanju i o sredstvima, ona istina koju je on sâm tražio i htio, a iz koje bi sigurno povukao konzekvencije da mu je ona uvjerljivo prikazivana. Zato je zaključeno da se pokrene akcija po čitavoj državi, da bi se prikupila deputacija od kojih 200—300 nekompromitovanih ličnosti, koja bi Kralju, bilo neposredno bilo u vidu memoranduma, iskreno prikazala stanje stvari i raspoloženje u narodu. Sve da takav prikaz istine i ne bi imao trenutnog uspjeha, pouzdano je da bi učinio dobra, — o tome su donosioci zaključka bili duboko uvjereni. U svakome slučaju, bili su si svjesni da se time odužuju svojoj savjesti, jer im ova nije dopuštala da i dalje ostanu skrštenih ruku; učinili bi time ono najmanje što su morali, i ono najviše što su u onim prilikama mogli učiniti.

Danas, kad stvari stoje znatno drukčije nego onda, mnogi će se možda i podsmjehnuti takovome zaključku. Naročito oni radikalniji elementi, koji znadu praviti revoluciju u četiri oka i s efektom koji nikad ne prelazi četiri zida. Ali ko sebi dozove u pamet tadašnje prilike, taj će priznati da je jedva bilo moguće zamisliti jače akcije koja bi se dala izvesti; a svakako je činjenica, da dotada nije bilo jače kolektivne akcije osnovane na širokoj podlozi. Opravdanost ove tvrdnje dokazuju najbolje oni napadaji kojima su kasnije bili izvrgnuti takozvani »memorandumaši«.

Ali eto, i takav zaključak bilo je lakše stvoriti nego provesti. Htjelo se je u deputaciju prikupiti sve poštene elemente, i to nesamo iz svih krajeva naše države, nego i iz svih staleža, od svih bivših stranaka i svih strujâ, umjerenijih i ekstremnijih. I tu se, kako se već može misliti, naišlo na dosta zaprijekâ. Kada se naprimjer ponekim radikalnijim, inače vrlo čestitim, pojedincima prilazilo s tom idejom, oni bi je otklonili s motivacijom, da to neće pomoći, ili da je sad već »što gore to bolje«, da valja pustiti da režim iskopa sâm sebi grob, da će već sama od sebe sazrijeti njegova propast... Moglo je biti u takvome rezonovanju i nešto istine; ali je, s druge strane, inicijatorima akcije bilo jasno i to, da je lako govoriti onima koji su na slobodi, koji nekako još i mogu postojati, jer nijesu neposredno ili teže pogodjeni režimom, ali da je teško čekati onima koji čame po tamnicama, ili koje biju režimski organi, onima koje režim pogadja neposredno. Stanje ovih potonjih bilo je za inicijatore akcije odlučno, i radi njih smatrali su oni svojom dužnošću da ne čekaju već da rade što mogu. Ekonomska bijeda i neriješeni socijalni problemi mogli su, doduše, pospješiti pad režima, ali su isto tako mogli i da mu pogoduju, jer baš ovake privredne krize najviše omogućuju kupovanje dušâ i vršenje pritiska.

Tada je, baš usrijed te akcije, došao kobni 9. oktobra: poginuo je Kralj! Nestalo je onoga kome su se inicijatori akcije htjeli obratiti; ali nije nestalo države, nije nestalo režima, nije nestalo vlasti, nije nestalo onih prilikâ koje su potakle i opravdavale akciju: život naroda i države tekao je dalje. Nijednu minutu nije popustio pritisak režimskih organa, nijednu minutu nije bila zaustavljena ruka žandarâ i policajaca; nijednu minutu nije prekinut rad u istome pravcu. Štaviše, smrt Kralja pokušaše neki od vlastodržaca upotrebiti za pooštrenje režima, za progon političkih protivnikâ, ili onih za koje se mislilo da su takvi. Kralj je umro, ali nije umrla kraljevska vlast, koja je prešla u ruke Kraljevih Namjesnikâ. Što prirodnije, dakle, nego da se ono što se prije htjelo reći Kralju, reče sada Kraljevim Namjesnicima? I tako je Memorandum, namijenjen prvobitno kralju Aleksandru, predat knezu-namjesniku Pavlu.

To što je Memorandum predat kratko vrijeme poslije smrti Kralja, upotrebiše pristaše režima kao sredstvo u hajci protiv »memorandumaša«. Opravdanost elementarnih zahtjevâ Memoranduma bila je tako jasna, da mu sadržajno nijesu mogli prigovoriti; a oni onda rekoše: »Eh, nezgodan je momenat, trebalo je još čekati!« Apstrahirajući od toga da je Memorandum predat tek na mjesec dana nakon umorstva Kralja, dakle ne baš tako nabrzo poslije smrti, treba ipak pitati: »Zar ima časa kad se ne smije kazati istina; zar ima časa kad oni koje biju ne smiju jaukati, a gonjeni ne smiju prosvjedovati; zar ima časa kad rodoljubi moraju ugušiti svoj strah za narod i vapaj za pomoć?« ...

Režim je osjetio bio opasnost od istine, koju Memorandum otkriva, i reagirao je neposredno. Jedan član tadanje Vlade predlagao je čak u Ministarskom Savjetu, da se svi potpisnici Memoranduma interniraju i pozovu na odgovornost; drugi je ponudio da će »masregelovati« potpisnike iz svoga resora. Pa iako je razboritija većina u Vladi otklonila takve predloge, nije zato propuštena hajka u javnosti protiv Memoranduma. Simptomatično je za tadašnje prilike, i dokazom je strašnog demoralizatornog efekta dugogodišnjeg režima, da se za takvu hajku našlo gonilaca, i to čak medju inteligencijom. Ova, koja bi već radi sebe morala biti trpeljiva i poštovati svačije uvjerenje, pokazala se baš u ovome slučaju krajnje netolerantnom, spuštajući se gdjegdje i do denunciranja. Memorandum je zahtijevao, uglavnom, obustavu nasiljâ i protuzakonitosti, zavodjenje pune zakonitosti; a našlo se ljudi kojima to nije bilo pravo, te koji su tražili nastavak protuzakonitosti i nasiljâ! Bilo je gore nego ono u Vojnovićevoj »Trilogiji«, kad Orsat Veliki govori dubrovačkoj vlasteli: »A ko će Dživu rijet: ‚Dživo, možeš živjet!' — kad Dživo hoće mrijet!« ... No ako je hajka našla gonioce, ona je takodjer dala prilike i da se pokaže pravo raspoloženje narodne većine, i da se otkriju pravi ljudi (da spomenemo samo stav većine zagrebačke akademske omladine i svijetli primjer rektora Stipetića).

Uz apsolutnu nemogućnost da se pred svjesnim gradjanima argumentima pobije sadržaj Memoranduma, nije ostalo drugo do da se protiv njega upotrebe svakojake laži (tako, naprimjer, da je primjerak Memoranduma predat konzulima i poslanstvima nekih stranih državâ!). O sadržaju se govorilo, da se njime traži raspuštanje Narodne Odbrane, amnestiranje i povratak Pavelića i Perčeca, ukidanje Suda za Zaštitu Države, i t. d. (a tražilo se, kako se vidi, samo pokušaj suspendiranja djelatnosti tog Suda, iako se ni zahtjevu za ukidanje ne bi moglo zamjeriti, budući da je taj Sud, osnovan kao privremeni i izniman, djelovao dotada već sedmu godinu). U tada posve sputanoj i od režima zavisnoj štampi nije, dakako, bilo moguće istinom reagirati na ovakve i slične laži.

Ipak, sva ova hajka, iako je prouzrokovala privremenih neprilikâ nekim potpisnicima Memoranduma, samoj stvari nije naškodila. Naprotiv! Sadržina njegova, iako ne baš u autentičnom tekstu, širila se po cijeloj državi. Izazvavši pridruženje beogradskih intelektualaca, uzbudio je Memorandum duhove i u Srbiji i proizveo diskusiju koja je išla samo u prilog njegovoj osnovnoj misli i njegovim zahtjevima. Nećemo tvrditi, da je puštanje na slobodu Dra. Mačeka, kao i kasnije oslobadjanje mnogih konfiniraca, posljedicom baš Memoranduma, koji je postavio i takve zahtjeve; ali će teško biti poreći, da je i on nešto tome doprinio. Uostalom, važnost njegova i ne leži u ovakvim direktnim političkim uspjesima; važnost njegova ima se cijeniti po onom ustalasavanju duhova, koje je on nesumnjivo proizveo. Ljudi su u njemu našli sebe, svoje misli, svoju volju; u njemu su pročitali ono što se šest godina nije smjelo napisati ni javno reći, a što ipak odgovara naravi svakoga gradjanina, ukoliko nije prestao biti čovjekom. Narod je osjećao, da se čaša prelila, da mora skoro doći do promjene, kad se nisu ustezali potpisati ovakav napis i takvi muževi koji su poznati sa svoje umjerenosti, pa čak i konzervativnosti. Njihovi potpisi poslužili su, doduše, i kao prigovor Memorandumu; ali su praktički oni u ovom slučaju bili potrebni, jer kad već i notorno umjereni pojedinci ovake zahtjeve stavljaju i potpisuju, onda to znači da se odista traži malo i da je to provedivo! Bilo je medju potpisnicima i takovih koji su učestvovali u šestojanuarskoj politici, pa ako se i oni saglašavaju sa zahtjevima Memoranduma, onda je to najbolji dokaz dokle se je dotjeralo. Ovaj taktički momenat bio je razlogom, da su se na istom arku našli i potpisi mnogih liberalnijih i radikalnijih pojedinaca. Ta radilo se, napokon, o efektu prema gore! . . .

Potpisnici Memoranduma nijesu namjeravali dati nekakav nov program, niti osnivati novu stranku, a još manje pobijati stare stranke. Već sâm zahtjev o puštanju na slobodu Dra. Mačeka demantuje unaprijed svaku takvu eventualnu sumnju. Program Memoranduma je jednostavan, opći: zakonitost, čovječnost, istina i pravda. To je najmanje što u svakoj državi, bez obzira na njezino uredjenje, mora biti ostvareno. A kad se to ostvari, onda je moguća i uspostava prave demokracije i pravog parlamentarizma, koji se opet osnivaju na strankama i na njihovu radu. Koje će se stranke obnoviti, i da li sa starim ili sa reformiranim programom, zavisi od naroda; ali će ovaj u programe svih stranaka, makoliko se one inače medju sobom razlikovale, unijeti nešto zajedničko, i to je ono što on sebi nije dao uskratiti nikada: volju i snagu da odlučuje sam sa sobom.

Dr. *Ivo Politeo.*

(Tekst Memoranduma.)

U času kad, gospodo Kr. Namjesnici, preuzimate vršenje Kraljevske vlasti iz ruku Onoga, koji je ispunjenju svoje Vladarske misije, svojih dalekosežnih osnovâ, posvetio sve brojne odlike svoje jake ličnosti i konačno žrtvovao svoj život — u tome teškome času smatramo svojom gradjanskom dužnošću, da Vam saopćimo stanje većega dijela naroda i njegovo raspoloženje. Jer svaka državna vlast treba da prema tome stanju postupa i da s tim raspoloženjem računa. Kad bi sve ono što se o tome stanju i raspoloženju smije javno govoriti i pisati, kao i ono što se o njemu tajno došaptava, bilo istina, onda bi i ovaj naš korak bio suvišan. Ali čini ga naročito potrebnim i diže ga do gradjanske dužnosti baš ta okolnost, da je sve ono daleko od istine. Svi čestiti elementi valja da uklone pogibelj, koja dolazi od naivnog i zlonamjernog prikrivanja istine, od dodvoravanja, koje se napose u zadnje doba razmahalo do krajnjih granicâ neukusnosti i insinuacijâ.

Vodjeni tom željom za danas toli potrebnom istinom, a u duhu riječi Louis-a XIV: »Istina je uvijek dobro primljena, kad mi se donosi s poštovanjem i bez strasti«, — slobodni smo pristupiti Vam, gospodo Kr. Namjesnici, s ovim prikazom istine i svega onoga što, po našem uvjerenju, iz nje slijedi.

Prva i glavna neistina, od koje potječu skoro sve zablude i svi grijesi, jest: da ima dosta Jugoslavenâ, naročito medju Hrvatima, koji su proti d r ž a v i. Kad bi uopće mogli doći u obzir oni rijetki pojedinci, za koje bi ta tvrdnja mogla iznimno vrijediti kao istinita, onda bi trebalo ispitati uzroke i motive te iznimne pojave. Jedan od glavnih uzrokâ jest, bez sumnje, fatalno zamjenjivanje države s državnim uredjenjem.

Gornjoj neistini valja suprotstaviti najkategoričnije kao osnovnu istinu, da smo svi za ovu državu. Na toj istini i na toj volji, i baš zato jer je hoće, osniva se pravo i sloboda svakog gradjanina da izrazi svoje misli o državnome uredjenju, i da prema tim mislima i radi. Relativno vječna država jest svrha, prema kojoj se baš u interesu njezina održanja ima udešavati promjenjivo sredstvo državnog uredjenja.

Ovaj čas — u najužem smislu riječi — nije podesan da se kaže kakvo se pozitivno državno uredjenje hoće. Ali ovaj čas je skrajnji da se otvoreno reče, da ogromna većina naroda neće današnje stanje. Ovaj čas zato je nepodesan da se raspravlja o pozitivnom državnom uredjenju, jer ima nešto što je još preče i hitnije, a to je p r o v e d b a z a k o n i t o s t i. Simptomatično je za sadanje stanje, da gradjani moraju istom da žele i traže ono što je u svakoj državi najelementarnije, što se samo od sebe razumijeva. Mnogi, ma i najniži, organ vlasti smatra se pozvanim da samovoljno tumači i primjenjuje zakon, na način koji vrlo često znači njegovu krajnju zloupotrebu i kršenje. Država je puna takvih zloupotrebâ, i jedva ima gradjana koji ih nije na sebi iskusio. Valja, dakle, u prvome redu zajamčiti p u n u z a k o n i t o s t, pa makar i sadanjih strogih zakonâ da se postepeno prijedje njihovu ublažavanju. Valja tu zakonitost primijeniti jednako prema svim gradjanima bez razlike. Nemoguće je podnijeti cenzuru, koja je u sadanjoj praksi dosegla

vrhunac besmislenosti, nedosljednosti, štetnosti, i protuzakonitosti, hoće li se pomoći istini do pobjede. Valja ublažiti propise o udruženjima i zborovima, isključivši iz njih monopol samo jedne stranke i jednog principa. Za svaku državu dovoljan je princip d r ž a v n i kao uslov za prava udruživanja i zborovanja. Valja zajamčiti n e z a v i s n o s t s u d o v a e da oni postanu doista izražaj zakonske pravde. Valja pojačati s a n k c i j e z a k o n i t o s t i u p r a v e, ispod koje je u praksi izmaklo čvrsto tle zakonitosti. S tim u vezi valja naročito naglasiti svim organima vlasti, da je e k o n o m s k a b i j e d a ogromnog broja pučanstva tolika da je nesamo suvišno nego upravo pogibeljno povećavati ju policajnim šikanama i tako gradjane izazivati i ogorčavati. Valja, iako ne možda odmah ukinuti, a ono bar pokusno suspendirati djelatnost Državnog Suda za Zaštitu Države, koji svojim brojnim i strogim osudama izazivlje neosporno štetan i pogibeljan dojam kao da država radja samo protivnike države, dok uistinu protuzakonske prilike radjaju protivnike tih prilikâ.

S obzirom na faktično stanje, mnogo je ono što gradjani hoće i traže, ali s obzirom na ono što bi imalo doći samo po sebi i biti c o n d i t i o s i n e q u a n o n svake države, to je upravo ništa.

Kao prvi vidljivi i najutjecajniji dokaz da je državna politika pošla opisanim pravcem čiste zakonitosti, trebalo bi ponajprije:

1) Pustiti na slobodu Dra. Vladimira Mačeka, ili, tačnije, odobriti da izvrši svoje na zakonu osnovano pravo na uslovni otpust. Analogno postupiti i prema ostalim političkim krivcima, ukoliko ima za to zakonskih uslovâ.

2) Podijeliti što opsežniju amnestiju, koje nije bilo već godinama.

3) Povratiti slobodu kretanja svima koji su iz političkih razlogâ konfinirani.

4) Vojska, žandarmerija, i policija dovoljni su, po našem uvjerenju, da osiguraju mir i poredak u državi, te smatramo nepotrebnim i opasnim da druge organizacije preuzimlju njihovu ulogu.

5) Promijeniti zakon o seoskim i gradskim općinama u dijelu o javnome načinu glasovanja, da se ovo pretvori u tajno, i provesti što prije zakonom ionako predvidjene općinske i gradske izbore. Takvi slobodni izbori potvrdili bi našu tvrdnju o neistinama koje se šire, i otkrili bi pravo raspoloženje naroda. Oni bi to učinili bez uzbudjenja, i bili bi priprava resp. indicij za državne izbore, za koje i sami priznajemo da bi u sadanjemu času bili prerani i pogibeljni.

6) Na najviše položaje u državi, kao naprimjer na one banova, postaviti lica, koja bi svojim radom i karakterom bila jamstvo da će se ispuniti sve predložene mjere i dobre zamisli Kr. Namjesništva.

To bi otprilike bilo ono što nam se čini neophodno potrebnim za prvi čas, da se umiri narod, da se srede donekle prilike, i da se povrati u narodu vjera da će one postepeno krenuti na bolje. Valja pripraviti teren za danas toliko potrebnu k o n c e n t r a c i j u s v i h n a r o d n i h s n a g â. I za nas jednako vrijedi ono što je nedavno izjavio Baldwin: »Sa strepnjom pomišljam, šta bi značila jedna slaba britanska vlada u sadanjoj evropskoj situaciji«.

Na ovome memorandumu nema mnogo potpisa, ali razlozi su tome samo tehničke prirode. Potreba brze akcije, uz predostorožnost policije, koja sprječava dobronamjernim gradjanima da se slobodno posavjetuju o vlastitom dobru, t. j. o dobru države, nijesu dozvolili da saberemo više potpisâ. Ali mi potpisani jamčimo časnom riječju, da je svako od nas konsultovao desetak i desetak ispravnih gradjanâ raznih profesijâ, istaknutih javnih radnikâ raznih političkih pravaca, koji se svi, obaviješteni o ovome memorandumu, potpuno saglasili s njegovim sadržajem. Kad bi nam se dala mogućnost mirne i nesmetane akcije u tome pravcu, mi bismo na ovome memorandumu sabrali hiljade i hiljade potpisâ, koji bi bili istinski izražaj prave narodne volje. Uvjereni smo da bi ovaj memorandum dobio odobrenje plebiscita kao minimum onoga što u ovome kritičnome času valja bez odlaganja učiniti za interes Države, Kralja, i Naroda.

(Slijede vlastoručni potpisi:)

Dr. ANTE BAUER,
nadbiskup

Dr. ALOJZIJ STEPINAC,
nadbiskup-koadjutor

Dr. KLEMENT BONIFAČIĆ,
biskup splitski

Dr. SVETOZAR RITIG,
župnik

Dr. IVO SPEVEC,
advokat i gradski vijećnik

Dr. IVO POLITEO

Dr. FERDO ŠIŠIĆ,
univ. prof.

Dr. ŽELIMIR MAŽURANIĆ

Dr. STANKO ŠVRLJUGA

Dr. TOMISLAV TOMLJENOVIC,
ban Hrv. i Slav. u p.

VLADO ANDRAŠEVIĆ,
bank. ravn., gradski vijećnik, i starešina Vatrogasnog Saveza Kraljevine Jugoslavije

VLADIMIR PEXIDR-SRIĆA,
predsjednik trg. odsjeka TI Komore, Zagreb

Dr. M. ĆURČIN,
urednik »Nove Evrope«

Dr. ALBERT BAZALA,
univ. prof. i predsjednik Jugoslavenske Akademije

Ing. GJURO STIPETIĆ,
univ. prof. i rektor Univerziteta

Dr. IVO TARTAGLIA,
bivši ban

IVAN MEŠTROVIĆ

MILAN M. ROJC,
bivši odj. predstojnik za bogoštovlje i nastavu, te povjerenik za unut. posl. Hrv., Slav. i Medjimurja

Dr. MILIVOJ DEŽMAN

NIKOLA PRECCA

Dr. IVO KRBEK,
univ. prof. i bivši načelnik grada Zagreba

Dr. IVO BELIN,
tajnik Burze

Dr. GJURO VRANEŠIĆ,
predsjednik Lječničke Komore

JOZA KLJAKOVIĆ,
profesor Akademije za umjetnost

PAVLE OSTOVIĆ,
tajnik bivšeg Jugoslovenskog Odbora u Londonu

VIKTOR FABRIS,
predsjednik Udruženja Zanatlija, Zagreb

MILAN RAMUŠĆAK,
predsjednik Zanatske Komore

Dr. PETAR KNOLL,
prof. univ.

IVAN PERŠIĆ,
bivši narodni i gradski zastupnik

Dr. ANTUN GOTTLIEB,
primarni lekar

Dr. LJUDEVIT ŠOLC,
advokat, Varaždin

Dr. AUGUST PETROVIĆ,
advokat, Osijek

JOSIP KRČELIĆ,
gradski vijećnik

ARTUR MAHNIK,
bivši podnačelnik Zagreba

KREŠIMIR BROVET,
potpredsjednik Saveza trgovaca Savske Banovine

Dr. RIKARD LENAC,
bivši član Nar. Vijeća i povjerenik za Rijeku—Sušak

Dr. ADOLF URŠIĆ,
advokat, Varaždin

Dr. STANKO HAJDUKOVIĆ,
advokat, Osijek

Dr. ANTE KRALJIĆ,
advokat, Sušak

(Текст Мемоара београдских интелектуалаца, предат првих дана децембра 1934:)

У тешким приликама које су настале смрћу блаженопочившег Краља Александра, потписана група београдске интелигенције сматра за своју дужност да се обрати Краљевском Намесништву овом изјавом.

Марсељски атентат све се више обелодањује као акт којим су наши спољашњи непријатељи намеравали погодити и нашу државну целокупност. То намеће синовима ове земље обавезу да прикупе све снаге, и да се, и поред свих посебних политичких гледања, заложе за један заједнички програм државног спаса, као што су увек чинили кад је отаџбина била у опасности.

Ми поздрављамо меморандум групе интелектуалаца у Загребу, која је, потврђујући да је огромна већина Хрвата за ову државу, иако није за садашње политичко стање, дошла до истог закључка да је у садашње време концентрација народних снага преко потребна. То нас утврђује у уверењу да сви делови нашег народа подједнако увиђају да је данас више него икада у слози спас.

На Краљевским Намесницима лежи тешка, али и пуна части дужност да осигурају један режим који ће, ослоњен на здружену снагу и поверење целокупног народа, извести земљу из кризе. Они треба да буду тачно обавештени о свима струјама које постоје у народу. Зато смо сматрали да је на нама да пред Краљевским Намесницима будемо тумачи оних расположења која, по нашем уверењу, преовлађују у редовима интелигенције.

ЈОВАНОВИЋ СЛОБОДАН
МАРКОВИЋ БОЖИДАР
МИРКОВИЋ ВЛАДИМИР
са још око четрдесет потписника.

Политика Dra. Смодлаке.

„Свак на своје мјесто".

Пратећи у нашем другом чланку (»Нова Европа« од априла) Г. Дра. Смодлаку, како — у сплитском »Новом Добу« — обилази »Око Цареве палаче, монументалне чесме и Народног Споменика, с госп. Иваном Мештровићем«, те настојећи да, цитирањем његових властитих речи, укажемо с колико компетенције и такта, да скромност и не спомињемо, он говори с Мештровићем и о Мештровићу, и као уметнику и као јавном раднику, а нарочито о његовим »милијонима« и о његову имовном стању, ми смо донекле антиципирали нека места из чланка Дра. Смодлаке »Свак на своје мјесто« (у броју од 2. фебруара), који је свакако најкарактеристичнији за свога писца, те који га приказује и осветљује — као рефлектором — са свих страна̂, и као полемичара и као политичара и, пре и мимо свега, као човека. Тај чланак нам је и дао повода да напишемо, у нашем првом осврту (»Нова Европа« за март), оне речи: »Ту као да нису посла чиста, и ми озбиљно исказујемо сумњу, да ли се је Др. Смодлака доиста потпуно излечио и опоравио од своје тешке нервне болести, коју са̂м тако убедљиво описује, — осим ако није оно друго што га напред креће у свему што сад ради и пише«; зато ћемо се сад мало дуже задржати на том његову чланку.

Свој предлог за решење »Питања Народног Споменика« у Сплиту изнео је Др. Смодлака, како смо видели, почетком ове године (5. јануара), у сплитском »Новом Добу«. Упитан за мишљење о том предлогу, одговорио је Мештровић — који се тада, о Божићу, налазио још у Сплиту, — у »Јадранском Дневнику« (од 12. јануара); а пошао је из Сплита несачекавши »опширнији осврт« Дра. Смодлаке на то своје мишљење (»Ново Доба« од 19. јануара), и неводећи даље рачуна о сплитским дневницима и њиховим уредницима и сарадницима. Међутим је у »Јадранском Дневнику« (од 27. јануара) штампано друго једно (непотписано) мишљење о предлогу Дра. Смодлаке за Народни Споменик, и што је с њим у вези, под насловом: »Јунак гдје нема опасности«; у њему је писац — за којега су сви (укључивши ту и Дра. Смодлаку) знали да је Др. А. Тресић-Павичић — напао предлагача »који се је дрзнуо да омете остварење оне величанствене замисли подизања заједничког споменика краљу Томиславу и краљу Петру на Јадранској обали, коју је благопокојни краљ Александар Ујединитељ био одмах пригрлио с највећим одушевљењем«, спрочитава-

јући му што »при томе истиче с таком надутошћу своје заслуге за југословенску идеју, као да није било и других радникâ на том пољу него само он«, а »свакога гура у позадину, па ето чак и краља Томислава . . .«. Овај чланак био је, како се чини — због неких местâ у њему — заплењен, па је читан у Сплиту само испод руке, као рукопис; ипак то није сметало Дру. Смодлаки да већ 2. фебруара објави своје горопадно »Свак на своје мјесто«, ударивши преко шест дугих ступаца, безобзирно и с нечувеном жестином, речником пуним погрдâ и увредâ, несамо на Дра. Тресића-Павичића као писца, него и на Дра. Ива Тартаљу, »као власника листа«, и — како смо већ видели — на Ивана Мештровића, »као жиранта одговора«! Пре свега, нигде не пише да је Др. И. Тартаља власник листа (»Јадранског Дневника«); али, све и да пише, за чланке у једном листу — колико је нама познато — није одговоран власник већ уредник, уколико још остаје одговорности кад се зна ко је писац. А шта му значи: »Ж и р а н т о д г о в о р а«, то нам свакако остаје дужан да објасни Др. Смодлака, као што остаје дужан и одговора својој савести, што је уплео у цео тај свој хистерични испад ни крива ни дужна Мештровића, који нити има везе са сплитским дневницима и њиховим сарадницима нити се је са Дром. Тресићем-Павичићем виђао или разговарао месецима! У ствари, Мештровићу је овај чланак Дра. Смодлаке дошао до руку непосредно иза оног ранијег »опширнијег осврта« на његово мишљење, па је и његов други одговор (»Око умјетности и политике Дра. Смодлаке«) — како смо видели — штампан у истом броју »Јадранског Дневника« кад и његова завршна реч (16. фебруара), после којих је уследио Дра. Смодлаке недраговољни »Опроштај с г. Иваном Мештровићем« (23. фебруара).

У својој срдитој немоћи и у размахивању и десно и лево ставио је Др. Смодлака, тај »јунак гдје нема опасности«, — узгредно — и нас на »своје мјесто«, означивши »Нову Европу« — »оном њиховом рекламном ревијом«, а њена уредника — »загребачким штитоношом г. Ивана Мештровића«. Не може дакле бити замерке да и ми, у овом нашем трећем и последњем чланку, покушамо коначно пласирати Г. Дра. Јосипа Смодлаку, некад нашег вођу и одмах затим »гробара једног идеалног покрета« и Пашићева посланика на страни, а касније државног пензијонера и притјажатеља народног признања, који једном руком брани своју политичку прошлост — некадашњег борца за народне слободе и сељачку демократију —, а другом прети да ће, кад га »deboto дође воља да уђе у једну владу« — све своје некадашње политичке другове (који још нису мртви) потерати и поставити »на своје мјесто«, »еда стави ред гдје су они ставили

неред...« Међутим је сâм Др. Смодлака, који је на наш први чланак реагирао својим чланком »,Смодлакина политика', и Ћурчинова биједа« (у »Ново Доба« од 4. априла) и једном »Исправком« по Закону о Штампи, изазвао већ један део овог нашег објашњења (у виду коментара на његову »Исправку«, види »Нову Европу« од 26. јуна), па ћемо утолико краћи моћи бити овога пута. Али не можемо пропустити а да, пре него што пређемо на закључке о овом случају, не изнесемо укратко како су се — на политичке успомене и снове некадашњег вође, и нарочито на његова открића о свом и својих сарадникâ имовном стању и пословном држању, — одазвали остали бедници, које је он, својом ванредном полемичком вештином, једног по једног, и без икакова повода с њихове стране, извлачио из заборава, уколико су још живи, ударајући им пред јавношћу жиг издајства или неспособности и смешности на чело, те освежавајући њихова недела а своја веледела.

У исто доба кад и Мештровић са својом завршном речју (16. фебруара, у »Јадранском Дневнику«), јавио се с одговором Др. Иво Тартаља, истичући да је изазван, јер да никад није написао »ниједне неповољне или слабе ријечи о Дру. Смодлаки«, и да му никада није учинио ништа зла, а поименце да у овој садашњој полемици није учествовао ни са једном јединим речју. Под натписом: »Једна жртва мегаломаније«, Др. Тартаља настоји показати, да »Др. Смодлака трпи од рођења на мегаломанији, а од објављења Свјетскога Рата и на манији прогањања... Он не може да продре у туђу душу, и не може стварно и објективно да суди о својим и туђим дјелима, већ просуђује људе по себи и по ономе што је сâм проживио, осјетио, замислио, и учинио у минулим годинама.« И онда износи укратко политичку прошлост Дра. Смодлаке и ме́не кроз које је он пролазио, од жестоког праваша у Далматинском Сабору и сукоба са Дром. Трумбићем, до Пашићева поклисара након Загребачког Конгреса, и до садашњих визијâ улажења у владу — ако га дебото за то воља дође... Стално, после сукоба са друговима и напуштања једномишљеникâ, он би паузирао пар годинâ и враћао се својој адвокатури, да онда опет искрсне на другој страни, увек као »вођа«, те да упрегне друге, млађе људе, да раде за његову славу и величину, док се и с њима не завади и поново не повуче, разочаран или због болести, на »неполитичке« положаје са добрим платама и обилним тантијемама. Прелазећи на приговоре о имовном стању (»милијонери са сплитске Ривијере«), Др. Тартаља износи чињенице и околности којима доказује, да »Др. Смодлака воли страховито новац, па му се мисао о њему намеће

и онда када о новцу и обогаћењу нико не мисли, не пише и не говори... Ко га познаје, зна да је читав његов живот била само борба за лагодно живљење, за власт, за част, и за богатсво...« Напокон, Др. Тартаља, који је годинама био главни политички сарадник Дра. Смодлаке у странци коју су заједно основали, те за којега Др. Смодлака сâм каже да га је као свог »аћутанта« »вукао увијек за собом«, па га напослетку препоручио и »узвисио« и на место начелника Сплита, — тај незахвални Др. Тартаља прича сад, повучен за језик, и о политичком јунаштву Дра. Смодлаке за време Рата, потврђујући добрим делом исказе другог сведока из онога доба тамновања под Аустријом, који је својим приказом »Јунака гдје нема опасности« толико узрујао нерве и пореметио духовну равнотежу частољубивога »вође«. Ако је Др. Тресић-Павичић »био сретан што је био здрав, захваљујући својим сељачким нервима, и што је већ био толико стар да је био прешао и посљедњу границу војне обвезаности«, па је могао »господски сједити у градачким и бечким каванама«, Др. Иво Тартаља, који је — као велеиздајник — остао дуже и дубље у тамници него његова »три тешко болесна друга«, те за кога сâм Др. Смодлака каже да најбоље зна како му је било (»јер је за више од годину дана живио заједно самном у Марибору и у Mondsee-у«), сведочи исто о страху и кукавичлуку Дра. Смодлаке за време Рата, који — како каже — »постадоше провербијални«, тако да »смо се сви ми, његови другови, стидили и срамили«; »и сигурно је да би био, од страха да се не би десило што њему и његовој фамилији, гласао Аустрији несамо војне предрачуне и ратне зајмове него и којешта друго..«

На ове »чињенице и околности« које износи Др. Тартаља, а које смо овде само додирнули, реагирао је Др. Смодлака одмах прексутрадан (»Ново Доба« од 18. фебруара) чланком »Један племић узорити«, који садржи искључиво историју његове властите болести »за цијело вријеме Рата, а и дуго послије тога«. Мислио би дакле човек, да је он — Др. Смодлака — тај »племић узорити«, јер Дра. Тартаљу једва и спомиње; само при крају, где објављује да се »чишћење наставља«, јер је »сада опет посве здрав«, прети да ће »узалуд опет за јунака молити милост пријатељи који су једном већ молили да се штеди«, неказујући који су то пријатељи и којом су то приликом већ молили... Ако овај чланак, у овој полемици, ишта доказује, то би једино било, да потврди оно што је Др. Тартаља рекао о нервима Дра. Смодлаке, те да протумачи зашто је он гласао за војни буџет Аустрији, иако је ова била већ пред сломом (јер изговор са доласком у Беч »српског првака из Босне« Дра. Данила

Димовића и спасавање бањалучких Срба̂-велеиздајника̂ ипак је и одвише безазлен). Он и са̂м тврди, да је »подлијегао за све вријеме најстрашнијим појавама живчаног растројства«, па би имао управо бити захвалан Дру. Тартаљи што овај — бранећи себе од нападаја — извесне чињенице и околности, које очигледно не говоре у прилог јуначког држања и политичке проницавости »вође«, објашњава болешћу и нервима према којима је требало имати обзира.

Сутрадан после овога чланка (19. фебруара) донело је »Ново Доба« »личну вијест«, да је »бивши министар, г. Др. Ј. Смодлака, отпутовао за Београд, гдје ће се дуже задржати«, — неказујући да ли је тај пут у вези с урбанистичким плановима (да »помогне спријечити даље нагрђивање« Сплита), или можда што га је дебото дошла воља да уђе у једну владу... »Опроштај с г. Иваном Мештровићем« написао је, вероватно, пре тога пута и оставио га у аманет часном Дон Винку Брајевићу (за број од 23. фебруара), јер се на мегдану јавља поново тек 2. марта, с првим чланком дубоко засноване студије о политичкој прошлости себе као вође »Једног идеалног покрета, и његових гробара̂«, која се студија онда продужује кроз све суботе месеца марта, да — у броју од 6. априла — нађе привремен завршетак, уз напомену, да ће »друга серија чланака под овим насловом изаћи послије претстојећих избора̂«. Испуњење овог обећања, међутим, народ који чита »Ново Доба« још увек жељно ишчекује, забринут да би му могао у сећању избледети тако рељефно намоловани аутопортрет »вође« идеалног покрета, док »гробари« нису још право ни дошли на ред, или су остали у сени, необрађени и једва наговештени.

Истога дана када ће Др. Смодлака отпочети себи славоспев (уз слику) (2. марта), завршио је свој одговор на његов чланак »Свак на своје мјесто« и трећи »милијонер са сплитске Ривијере«: Др. А. Тресић-Павичић, који је — у неколико наставака (»Јадрански Дневник« од 22. фебруара до 2. марта) — покушао приказати »Страховиту јуначину« за време Светскога Рата. Налазећи да је »предмет згодан за комедију«, Др. Смодлака је брже-боље одговорио на овај одговор Дра. Тресића-Павичића, и то тако да је своје објашњење ове »најновије Тресићеве прозе« »разврстао у чинове и слике«, те направио од ње »Трагикомедију једне непризнате величине« (»Ново Доба« од 8. марта); али се нама чини, да би се овај натпис могао окренути и противу свога писца, ако не учини озбиљнији напор и не потражи уверљивије аргументе него што су они којима се овде служи, да обеснажи од Дра. Тресића изнесене податке, те да отклони као ненадлежна судију, а

уједно изврге јавном потсмеху, овог свог друга још из школских клупâ. Уосталом, не желимо се уплитати и у ову распру, утолико мање што знамо да ће се за тај комадић наше новије политичке историје — који се одиграо на територији бивше Монархије пре него што ће се ова распасти — наћи још сведокâ и сведочанстава, те ничије заслуге неће моћи бити насилно умањене нити ичија »биједа« злурадо преувеличана. Ако би се нас питало, ми бисмо свакако били зато да се, у овом случају — насупрот оштроме суду Дра. Тресића-Павичића —, узму као олакшавајућа околност за Дра. Смодлаку, и поименце за његово гласање ратног буџета Аустрији, његови живци, који су били »подлегли ратној психози«, како сâм каже, тако да је »за цијело вријеме рата, а и дуго послије тога, био, што но се каже, више мртав него жив«. Али, остављамо све то политичким историчарима, а ми ћемо се овде држати нашег главног предмета, па ћемо видети шта каже Др. Тресић-Павичић о оној »прорачунаној атаки« што ју је он с Мештровићем и Дром. Тартаљом припремио и извео противу Дра. Смодлаке, о оном »ноћном јуришу с отровним гасовима«, кад су »фуртимашки дијелили летке« с натписом »Јунак гдје нема опасности«? — Др. Тресић-Павичић изјављује, да је он свој чланак дао једном свом пријатељу да га преда »Јадранском Дневнику«; а да га није потписао зато што то није сматрао потребним, знајући да ће га свако препознати по садржају, будући да је све то већ раније и чешће говорио, и то и јавно на збору још 11. новембра 1920 на Брачу, па је тај његов говор био обелодањен и у истом сплитском »Новом Добу« (а онда прештампан у државно издање његових »Говорâ«), што уосталом све зна Др. Јосип Смодлака, који му тада ниједном речју није одговорио, а сада и сâм спомиње те »турнеје по брачким варошицама« њему посвећене. И чему се сада, каже Др. Тресић, прави луд, као да га он сад одједаред »фуртим« и анонимно напада!... А што се тиче »дружбе« и »клике«, Др. Тресић-Павичић извештава, да он с Мештровићем нема никаквих ближих односâ, док са Дром. Тартаљом — због неког неспоразума — уопште није говорио већ две године, нити је још дошао с њиме у додир... Шта су дакле друго — при светлости оваког сведочанства — до халуцинације и привиђања »ноћни« и »ниски нападаји« које овај идеални вођа »не може никако другачије протумачити« већ као »дјело освете« и »прорачунану атаку« на његову светлу политичку прошлост »једне сорте људи обогаћене коњунктуром«, која се наметнула Сплиту да га упропасти, али које се он не боји, да их је противу њега самога »не тројица, већ једанаест таквих по избор јунакâ«, јер је он од њих »неизмјерно јачи«?!...

На Смодлакину »Трагикомедију« одвратио је Др. Тресић-Павичић подужим чланком: »Нова каријера Дра. Јозе Великога« (у »Јадранском Дневнику« од 16. марта), задржавајући се на појединим епизодама које је Др. Смодлака као комедиограф на свој начин приказао, те које сад Др. Тресић илуструје од своје стране. Све је то обилна грађа која чека политичког историчара, који ће имати незахвални задатак да расплете трагикомедију личних односâ наших »вођâ« и »првакâ« пре него што седне да описује покрете и догађаје у којима су они учествовали за добро народа.

Још теже него из полемичких и трагикомичних написâ Др. Смодлаке даће се излучити и проверити историјски, т. ј. стварни, подаци из онога што он данас озбиљно пише о »постанку, току, и свршетку« оне »живе борбе која је усталасала цијелу Далмацију« почетком овога столећа, о идеалном покрету којему је он био на челу. Не осећамо се ни позванима ни спремнима да у то дубље улазимо; али већ као обични читаоци и гледаоци са стране, јасно нам је да у овом случају присуствујемо јединственоме спектаклу кадије који у исти мах и тужи и суди, историчара који је себе поставио главним јунаком, полазном и средишном тачком својих причâ и својих подвигâ, за које се позива на сведочанство мртвих сарадникâ, док живе — и то баш оне који су му били најближи, и за које сâм признаје да су с њиме водили покрет, — одбацује и назива гробарима покрета. Али, мртва уста не говоре, а живи се не дају тако лако покопати, ни ућуткати, па су се — поред Дра. Тартаље — огласила досад још два покретача, да са финансијске и са социјалне стране утврде веродостојност и идеалност свога »вође« и његових фантастичних података. Под насловом »Штедионица једног идеалног покрета« одговорио је Дру. Смодлаки прво (у »Јадранском Дневнику« од 23. марта) Јаков Чулић, познати сплитски трговац и родољуб, на »неколико ружних неистинâ« које се односе на њега као на главног финансијера покрета; он је наводима из записникâ и пословних књигâ показао, »како Др. Смодлака не бира средства када се бори проти својим бившим друговима, који су му само добра учинили«. Набрзо затим јавио се (у »Јадранском Дневнику« од 6. и 13. априла) с »успоменама једног пучанина« и Анте Ружић, један од најагилнијих чланова предратне Хрватске Демократске Странке у Далмацији, и кум Дра. Смодлаке, у жељи да исправи »хотимично искривљавање чињеницâ и догађајâ« у приказу Дра. Смодлаке. »Поштујем« — каже А. Ружић — »Др. Смодлаку ништа мање од Др. Тартаље, а обојицу сам упознао у овом покрету. У овом покрету оба су као вође играли главну улогу, јер по

мојем схваћању Др. Смодлака је био лађар, а Др. Тартаља стројар, који је помицао лађу. Ми остали смо били на тој лађи официри и момчад, који смо вјерно слушали лађара и стројара.« И онда прича опширно, »ко је покренуо тај покрет, ко га је покретао, и ко га је напустио«. Др. Смодлака није покушао побити ни бројке и наводе Јакова Чулића, ни казивања Анта Ружића; он се, у својим даљим чланцима, обарао само на Дра. Тартаљу, без нарочите везе с оним што износи, и, завршујући — као што смо видели — пред скупштинске изборе прву серију својих чланака, стигао је до убијства малене далматинске Демократске Странке од стране Аустрије, оправдавајући то убијство »тијела», док су — како каже — »дух, који није могла да убије Аустрија, убили они који су му се изневјерили издајући се за демократе, те су тако постали гробари овог идеалног покрета«. И ту му »у грлу речца запе«, јер »друга серија чланака под овим насловом«, коју је обећао за »послије претстојећих изборâ«, није још — како већ рекосмо — ни до данас почела излазити.

Да ли се »борио па се уморио« Др. Смодлака, или је то опет једна од оних паузâ у којима се опоравља за ново вођство, за нове трагикомедије? — Свеједно. Ми се с њиме опраштамо и завршавамо овај наш разговор, понављајући да га нисмо ми ни изазвали ни отпочели, већ смо га — по дужности јавних радника — морали прихватити. Али, пре него што одложимо перо у овој полемици, хоћемо да покушамо — и пред собом и пред читаоцима — да проникнемо у ствар, да објаснимо случај Смодлака, који очигледно није без везе с оним што се код нас иначе догађа и с оним што смо и какви смо и као народ у целини, те који нас и не интересује толико као случај колико као појава.

*

Имамо пред собом човека који се је — крај свих својих манâ и слабости што сада тако јасно избијају на видик —, у младости и пуној зрелости, одвајао интелектуалним способностима и јачином воље од других наших политичарâ и јавних радникâ, успевајући да поведе за собом масе (Демократска Пучка Странка у Далмацији пре Рата) и да се наметне за вођу покретима интелектуалаца (Загребачки Конгрес); али који, жељан и славе и парâ — колебајући се стално између небеског и земаљског царства —, није никад истрајао до краја у идеалним напорима, него се повлачио у критичним часовима, приволевајући се линији слабијег отпора, а објашњавајући своје напуштање вођства и дружине било болесним живцима било разочарањем. Постајући тако »гробарем« идеалних покретâ, он је ишао и даље, па је за неуспехе, и

за своје властите пропусте и грешке, оптуживао своје другове и сараднике, видећи себе увек неприскосновена и на правом путу а све друге ситничаве и спремне да му напакосте. Док је он на челу Сељачке Странке у Далмацији, покрет је »идеалан«; а кад се повуче, или кад не може више, онда су »гробари« исти они људи који су, док су били уз њега, чинили покрет идеалним и водили годинама, и он се свади с њима, а позива се на сведочанство мртвих! Он се одазива драговољно позиву, да буде међу оснивачима »Нове Европе«, и прима понуду да води групу »Нове Европе« на Загребачком Конгресу; али се одриче и вођства и »Нове Европе«, чим отуда падне неповољна реч противу његова држања и рада. Па му ни то није доста, него — гледајући унатраг — он и ту види себе као великог и идеалног »вођу«, а »Нову Европу« као нешто сићушно и незнатно, да би човек чисто помислио да је он — Др. Смодлака — остао увек на мегдану и на истој линији, од Рата наовамо, кроз шеснаест годинâ, а да је »Нова Европа« врдала тамо-амо, мењајући друштво и правећи »неполитичке« компромисе са својом савешћу и са пок. Пашићем, да напокон завапи онако очајно о уласку у једну владу, ако је д е б о т о дође воља! . . . Јер одиста, маколико да се не желимо лично истицати, не можемо а да се — на очиглед оволико лепог мишљења о себи а ниподаштавања других — не запитамо: шта је то тако велико што је за народ урадио и постигао Др. Јосип Смодлака, а шта је то тако страшно што је општој ствари скривила »Нова Европа«, да се он пред њом толико испрсује и над њом осећа тако узвишен? . . . Међутим, не ради се само о Дру. Смодлаки и »Новој Европи«; па ни само о Дру. Смодлаки према свим његовим ранијим друговима и истомишљеницима (укључујући ту и Мештровића), са којима се он сада на овај начин објашњава и обрачунава. Да се само о томе ради, имали би можда право они наши пријатељи који се чуде, што толико простора дајемо овој полемици, и што се међусобом свадимо, док толики полутани и шарлатани испливавају на површину јавног живота, а време бесповратно пролази. У истини, нека мало боље погледају, — уочиће и они да ствар има и другу страну.

Није Др. Смодлака ј е д и н и политичар овог типа код нас, једини »вођа« демократских покретâ који себи умишља да се све само око њега врти, да с његовим приступом покрет постаје »идеалан« а с његовим одступом пада и пропада. Тај тип политичара код нас цвета и успева навелико, и можда ништа не тумачи боље невоље и тешкоће наше унутрашње политике него баш оваки »вође«, који су узели монопол на политику и на јавни рад у држави, па не дају ником другом ока отворити. Да ли је потребно да именујемо и друге оваке Смодлаке из последњих шеснаест годинâ нашег политичког

живота? Мислимо да су сваком читаоцу, док ово чита, искрсла бар два-три пред духовним очима! Ради се, према тому, ни више ни мање него о великој невољи недостатка правих вођâ и првакâ народних, како смо то у »Новој Европи« чешће износили, а сада ухватили прилику да и на конкретном случају покажемо. »Додуше« (како каже једно »сведочанство најмлађих«, у »Новој Европи« од 28. септембра 1928, стр. 187), »цела европска јавност данас констатује — по добро нађеним речима једног француског филозофа — ‚и з д а ј с т в о в о ђ â' (‚La trahison des Clercs'); али тешко да ико може, као ми, да прихвати ову страшну дефиницију, као најбоље тумачење свег нашег зла, које је у првом реду морално. Јер, заправо, оно што се данас збива код нас и није, у ствари, друго до очајно и бедно издајство оних који су требали да воде, који су водили, и који још увек воде . . .«

Ту је дакле чвор питања, и због тога вреди о њему расправљати. Јер несамо да ова недогледна умишљеност и егоцентричност »вођâ« убија вредност и онемогућује позитиван рад често способних и даровитих људи, него их чини управо фаталнима за средину у којој су, и за друштво које се превари па им поклони поверење. Разочарање које они симулирају, кад наиђу на тешкоће и неприлике, стварно је на страни оних који су се повели за њима, те који остају обезглављени, или бар обесхрабрени, на сред пута, а који се онда повлаче, можда заувек, из јавног живота, док се »разочарани« »вође« даду лако наговорити да се врате у политику и да опет стану на чело какова »идеалног покрета«, или се и без наговарања одлучују да — д е б о т о или не дебото! — приме понуду (кад би им је ко учинио) да »уђу у једну владу«!... Зато ми данас м о р а м о да пишемо о Смодлаки, и о типу политичара и »вође« који он представља, иако јасно видимо колико се може некоме чинити неактуелним и јаловим овако расправљање. Можда ми и сами испаштамо на овај начин, за оно што смо згрешили кад смо се везивали за оваке људе и кад смо им поверовали; али осећамо да смо дужни, јавности и својој савести, извести ствар начисто — маколико да нам је лично непријатна и досадна —, да бисмо сачували млађе нараштаје јавних радникâ од разочарања, ако би прилазили оваким »идеалним покретима« и професијоналним политичарима и »вођама«.

Остало би још, оно што је најтеже: да се пронађу и изнесу узроци »издајству вођâ«, особито наших. То је питање од нарочите важности за нашу унутрашњу политику; али оно не спада овамо непосредно, па ћемо му посветити пажњу другом приликом.

М. Ђ.

Политички преглед.

Питања наше унутрашње политике.

Онај који ово пише био је у јединственој прилици да живи и да се креће, читаву годину дана, међу сељацима из свих крајева предкумановске Србије, и то у тешка времена, кад је човека најлакше видети какав је. Било је то за Балканскога Рата, у такозваној Комбинованој Дивизији, која је била предвиђена — у злу нетребало — као резерва, према Аустро-Угарској, али је после прикомандована осталим јединицама, где је недостајало. Комора ове Дивизије била је састављена од имућнијих сељакâ и њихових возова из разних крајева Србије, а водили су је сељаци-официри који су се затекли у резерви из ранијих ратова. Нашао сам се у тој комори — уз команданта-мајора, јединог из кадра, — као обвезник чиновничког реда, и остао сам с њом за све време Балканскога Рата, у унутрашњости Србије и Старе Србије, делећи са војницима-сељацима и добро и зло. Интегралан предратни Југословен, родом из »уже Угарске«, а школован филолог и помало књижевник, интересовао сам се нарочито за оно србијанско етнографско и језичко шаренило, које сам из толике близине и на свакодневном раду могао посматрати и проучавати на најаутентичнијем сељачком материјалу. И ево сведочим, пред читаоцима »Нове Европе« и пред целим народом: да су разлике међу појединим србијанским крајевима у многоме веће и значајније него разлике између неких србијанских крајева и других ванрбијанских, српских и хрватских, у свему што даје нацијонално или етничко обележје, тојест и по физичким и по моралним својствима и особинама. Тако је Шумадинац, например, сроднији са западним Југословеном динарскога типа (Босна и Херцеговина, Далматинска Загора) него са Тимочанином на румунској граници, или са Врањанцем или Пироћанцем према Бугарској; па чак и него са Србијанцем из Подунавља или Подринцем-Мачванином (који је први сродник Славонцу, а поименце Сремцу). Могло би се ићи и даље, па у самој Шумадији издвојити Ужичане од њихових ужих земљакâ из срца Шумадије, те их приближити фолклорно брђанима личким и далматинским, херцеговачким и црногорским. Етнографи ће ово поуздано потврдити и знанствено протумачити; ми овде хоћемо само, на основу живога додира и непосредних опажањâ, да констатујемо чињеницу, да је хрватско-српско народно јединство — по свему што објективно чини народ народом — без ограничења; јер ако бисмо залазили дубље, па хтели да делимо Србе од Хрватâ, или Србијанце од осталих пречанâ, морали бисмо неминовно извршити прво

поделу међу самим Србијанцима, а на другој страни разврстати Хрвате (према дијалекту, или по покрајинама) и Србе-пречане, до у парампарче. Ко може тврдити, рецимо, да је Србин из Баната ближи, по етничким особинама, Црногорцу него Хрвату-Славонцу, или да је Србин из Лике сроднији с Врањанцем него са Хрватом из Лике или из Далматинске Загоре? Да о Јужној Србији и Македонији и не говоримо. Али, да не идемо предалеко. Хтели смо само рећи, да нас нико не може разуверити о српскохрватском нацијоналном јединству, које најбоље доказује његова интегрална мешавина и његово јединствено шаренило.

При свем том — иако смо Југословени откако памтимо, иако добро знамо зашто смо за народно јединство, и баш зато, — ми смо први почели исповедати, да треба у провађању јединства застати, и чак да треба ићи натраг, на линије покрајинске и племенске. Зашто? — Зато што нас је лоша политика наших владâ и наших вођâ довела у ћор-сокак; зато што је настала опасност, да се изгубе из вида основне чињенице, које морају остати јасне маколико дневни живот још недопуштао да се на њима гради народна будућност. Морамо изаћи из забуне и неспоразума, морамо уочити дно ствари, ако хоћемо да решимо такозвано »хрватско« или »српско« питање, — морамо наћи начина да порушимо ограде које су »народни оци« за ових 15—16 годинâ успели подићи између Србâ и Хрватâ, а особито између Србијанаца и »пречанâ«, успркос факту да праве етничке и нацијоналне разлике не леже на једној или на другој страни тих оградâ, те да се често баш најсроднији по менталитету налазе данас у највећој међусобној опреци и завади. Вера — једини спољни критериј за разликовање већине Србâ од већине Хрватâ — долази као разлучујући фактор до значаја и дејства тек у временима политичке напетости, као што то видимо данас, кад се ево и Црква жели да користи »коњунктуром«, т. ј. Католичка Црква незадовољством хрватских масâ са хегемонистичком политиком православних Србијанаца, а Православна Црква опет примером католичке црквене организације, да подигне углед српском свештенству и првосвештенству. Сутра, кад попусти политичка затегнутост између Београда и Загреба, вратиће се утицај званичне Цркве у своје колотечине, и за цео наш народ имаће опет значаја вера само уколико је народна и традицијонална.

Није тако, у свему, са браћом Словенцима. Они и јесу, и хоће да су, мали народ за себе, иако веома сродан српскохрватском племену. Словенци су се раније одвојили по језику, па су створили своју малу културу, коју чувају суревњиво, као очи у глави, и коју неће напустити без велике невоље. Уз то, велики део Словенаца није само нацијонално верски

расположен, као што су Хрвати и Срби, него је и црквено-религијозан, и то с лицем према Риму. И тако, Словенце — који, уосталом, живе сви на окупу — не треба дирати и бунити у њиховим границама и у њихову гледању на свет, — они јесу, и биће, добри југословенски држављани, и чиниће нам част пред странцима својом западном цивилизацијом; али, то је уједно све. На другој страни, не треба допустити ни да они сметају нашем, српско-хрватском, нацијоналном развијању и међусобном споразумевању. Не може бити говора, теоретски, о три нацијонално или племенски равноправна компањона, који би имали да деле међу собом власт над овом државом: ова је држава, по народности и по језику, српскохрватска (или хрватскосрпска), и с тога гледишта главно је »хрватско« или »српско« питање и његово повољно решење, а све остало долази у други ред. Примена формуле СХС у недавној прошлости показала је најбоље оправданост оваког схватања и гледања на наше ствари. Уосталом, мишљења смо да Словенцима наша целина треба да даје несамо све што им припада, према њихову броју и значењу, него и преко тога, — под условом да се не мешају у унутарње односе Србохрватâ, који чине етничку основу и нацијоналну кичму ове државе. Другим речима, хоћемо да кажемо — ако с теорије пређемо на дневну политику —, да улазак Дра. Корошца, и уз њега Г. Спаха, у Владу Г. Дра. Стојадиновића посматрамо с неповерењем, маколико да се ова садашња Влада разликује, на своју корист, од прошле Владе.

Пратили смо будним оком шта се ради код нас у политици, још тамо од године 1918, и како се — и зашто — мењају владе. То није тако једноставна ствар, и већ вођење рачуна о броју министара претпоставља читав статистички апарат (садашњи Министар Трговине је, например, четрдесетиосми на томе месту, у уједињеној Југославији). Нама дакле цигла промена личности (маколико она била понекад од важности) мало каже, и ми тражимо објективне знаке да бисмо судили о променама режима. Зато питамо и код ове Владе: да ли се она, и у чему, разликује од политичких комбинацијâ пре 6. јануара 1929, и каква је уопште данашња политичка ситуација наспрам партијског режима пре диктатуре, несамо што се тиче владе, него и у погледу опозиције (која је данас ванпарламентарна, али којој Влада допушта да постоји). С тога гледишта, ми морамо признати да нисмо велики оптимисти. Ми, додуше, и видимо и осећамо да се данас, под Стојадиновићем и Корошцем, слободније дише и слободније пише него под Јефтићем и Вељом Поповићем, — да је политичка атмосфера погоднија, јер је попустила на-

нетост у свим правцима. Осим тога нам кажу и многи пријатељи, до чијег суда држимо, а који нису били више склони режиму него ми, да је сада у сваком случају и у свима правцима боље него што је било за последњих годинâ. Само, је ли то услед стварних променâ режима, или је можда зато што онако није могло даље? Могле су још доћи »тројке« и »петорке«, и интернације навелико, — а онда? . . .

Тешко да је наша политичка историја икада досегла тако ниску линију као под Јефтићевом Владом. Изборни говори Богољуба Јефтића у Београду, Дра. Драгутина Јанковића у Скопљу, и — надасве — Веље Поповића у Сарајеву (где је, у својству Министра Полиције, огласио велеиздајницима све оне југословенске држављане који буду дали свој глас за листу Дра. Мачека, иако је ова листа исто тако била озакоњена као листа његове Владе), бележе најдубљи пад, показују државничку мудрост наших министара и »вођâ« на нивоу испод којега се дубље ићи не може; а »липицанери« и остало учешће Драгутина Којића у новчаним трансакцијама наших нашичарâ, као и његово и његова друга Веље Поповића правно схватање и уредовање, остаће поуздано забележени у аналима нашег правосуђа и наше државне администрације као недомашни примери отсуства сваког осећања дужности и старешинске одговорности. Међутим, реакција на сву ту ужурбану делатност крагујевачких двојкашâ, и њихових задругарских мудријашâ, показује само да ова наша југословенска, а поименце она шумадинска, земља није физички могла дуже издржати притисак толике државничке проницавости и честитости оних на управи, па је напросто отпухнула владу која се наметнула била претендујући и уображујући себи да је на њу прешао дух убијеног Краља. Ишчезли су преконоћ, као лански снег, Јефтић и другови, и ми им се сада сви — на челу с »Ошишаним јежом« — смејемо и изругујемо (можда и одвише) као нечем што се никад више вратити не може. Али, да ли је све то још доста разлога, да с радошћу и с поверењем дочекујемо Владу Г. Дра. Стојадиновића, и да ли је у праву наш поштовани старији колега од »Обзора« (Г. Др. Дежман), кад већ досад види у њој несамо промену личности већ и промену система и режима? . . .

Сви смо ми знали, да се Јефтићева Влада, без ослона на игде икога — попут мрачног небеског тела којему је нестало извора откуда му је долазила светлост, између неба и земље, — не може дуго држати. Али смо знали и то, да за Јефтићем долази Г. Др. Стојадиновић. Ако се не варамо, он је био лични опуномоћеник Г. Аце Станојевића при преговорима за улазак радикалâ у Јефтићеву Владу, у којој је онда и остао. И знали смо исто тако, да није далеко од њега

ни Г. Др. Корошец, који је при образовању Јефтићеве Владе такођер био у комбинацији, па је онда — заједно с радикалима — остао додуше пострани али »у резерви«; и због тога се, ни он ни радикали, нису придружили опозицији при изборима за Скупштину. (Само се Г. Спахо, под притиском својих бирачâ и свога Одбора, морао приволети опозицији, али је ето уграбио прву прилику да се врати на своје омиљено место.) И кад све то, и још много штошта друго, знамо и видимо, ми смо се — добивши у руке листу именâ нове Владе — морали, наравно, запитати: није ли све то нова песма на стари глас? Ускрсле су нам пред очима све оне коалиције православних радикалâ са словеначким католицима и са босанским муслиманима, у којима никада нисмо видели срећну основу за решавање српско-хрватског питања. Додуше, сâм Г. Др. Стојадиновић је пре неки дан рекао (дописнику бечке »Нове Слободне Пресе«): да његова Влада, у унутрашњој политици, намерава проводити етапну децентрализацију управе и враћање демократском парламентаризму, па је — указујући на сарадњу са Дром. Корошцем и Г. Спахом — нагласио, како је већ то доказ да нема више Велике Србије него да је ту сад Југославија. »Die Botschaft hör' ich wohl, allein mir fehlt der Glaube«, јер несамо да нам је ова веза — радикали, Корошец, Спахо, — добро позната на крмилу државе и пре 6. јануара 1929, него — што је кудикамо важније —: може ли бити Југославије без Хрватâ и без Србâ-пречанâ? И, ако тако стоје ствари — а с т о ј е т а к о —, ко може од нас очекивати да у т у Југославију верујемо, после онога што смо у уводу рекли, — све да се и не позивамо на наше остало писање кроз ових шеснаст послератних годинâ?

Радикали за нас, већ одавна, не представљају странку, него м е н т а л и т е т. Још у предратној Србији, они су напустили били сваку напредну идеологију, па су зато и њих напустили напреднији и демократски елементи; у тежњи за влашћу, они су — под вођством Николе Пашића — постали конзервативци и реакцијонари. Од Светозара до Лазара Марковића, Радикална Странка учинила је окрет од 180°. У нашој новој држави, радикали су изгубили свако страначко обележје, представљајући скупину властодржаца и властољубаца, уз коју су се привијали и припијали појединци из пречанских крајева, којима се хтело лепо живети — од политике. Каква је то радикалска »идеологија« која би привукла била људе (некад чланове Југословенског Одбора) као што су Др. Милан Сршкић, Др. Мелко Чингрија, Др. Јамбрешак, Др. Нико Жупанић, и други!... Уосталом, читаоци »Нове Европе« познају наше ceterum censeo о радикалима, па је непотребно да се на томе дуже задржавамо. Данас доживља-

вамо задовољштину, да чак Лазица Марковић (недавно, у Сплиту) »признаје погрешку« коју су од године 1920 наовамо чинили радикали тиме што су »мајоризирали Хрвате«! И обећава, у име радикалâ, да ће сад »ту идеју« напустити. Само, данас овоме »рибару са Дунава« (види »Јадрански Дневник« од 13. јула) не верују више ни »мајстори с мора«, а камо ли његови ужи земљаци; али, зар није карактеристично за радикалски менталитет, о коме је реч, да Г. Аца Станојевић и Главни Одбор, као свог »специјалног и ауторитативног тумача политике која је у стварању« (види београдску »Политику« од 8. јула, стр. 2) шаље по земљи, у Босну и на Приморје, баш главом и персоном Др. Лазицу Марковића, још увек свога генералног секретара, чије су нам секвестарске и друге афере пред скупштинском анкетом још у сећању, а које тако живо потсећају на Којићеве липицанере и нашичке милијоне!...

Под оваким околностима, и с оваким изгледима, још нам се увек најпозитивнијим чини, и у овој данашњој политичкој ситуацији — након изборâ и пада Јефтићеве Владе —, успех који је извојевала ванпарламентарна опозиција удруживши хрватске и српске сељачке и демократске странке, те добивши онако сјајну потврду и признање за овај чин од народних масâ приликом изборâ, широм целе отаџбине. Нажалост, ни ту наша радост није непомућена, јер — иако, у овом случају, имамо пуну веру у вође (Љубу Давидовића и Дра. Мачека) —, не видимо да се израђује програм на којему ће се опозиција сложити у ономе што хоће, т. ј. у ономе што је позитивно, док је данас сложна само у ономе што неће. Можда смо ми необавештени; али је боље, држимо, да кажемо и једну више, него да пропустимо да скренемо пажњу вођама уједињене опозиције, да од њихове слоге и од њихова заједничког рада зависи данас — по нашем дубоком уверењу — несамо смиривање духова и срећивање приликâ него и спас ове земље. На њиховим плећима лежи велика одговорност.

Него, да се вратимо нашој новој Влади. Не желимо да будемо неправедни ни према Г. Дру. Стојадиновићу, иако га сматрамо радикалом. Можда је он — у енглеској школи — научио радити и другим методима; а вероватно је, да га је искуство последњих годинâ поучило да треба, напустивши »идеју« мајоризације Хрватâ, доиста провести етапну децентрализацију земље, па ма ова била — према стилизацији »ауторитативног тумача« Радикалског Главног Одбора — и такова »каква не постоји нити у федеративним државама«. Само кад не бисмо стално гледали, на његовој десној страни, Дра. Корошца — са крстом у руци, а на левој Г. Спаха — са фесом на глави!... Овако, највише у што мо-

жемо данас веровати јесте, да ће Влада — испуњујући обећање дато у својој Декларацији — наставити посао на смиривању духова, »одлучна несамо у наглашавању него и у стварном провођењу законитости, као и у пуној примени и поштовању начела једнакости и равноправности свију грађанâ«, те да ће се »трудити, да у току даљег свог рада поједине законе, а нарочито оне политичке природе, прилагоди тежњама и жељама народним«. У приликама које је ова Влада затекла, и то је велик и важан посао, јер се накупило много незадовољства и много зле крви, и требаће времена да се свет одобровољи и да се створи атмосфера погодна за позитиван заједнички рад. Нека ова Влада начини реда само на два подручја, која су била подивљала, а која ћемо кратко означити речима цензура и полиција, па ће јој цео народ бити захвалан. Тиме би, стварно, ова Влада и извршила задатак који је на себе узела, те могла одступити с мирном савешћу, да је утрла пут онима који за њом долазе.

Али, те који долазе иза ове садашње Владе, изабрани слободном вољом целога народа, чека још много већи и важнији посао, који се неће сâм урадити већ који треба издалека припремити. Око њега треба да приону несамо данашња Влада и данашња опозиција, парламентарна и ванпарламентарна, већ и сваки наш свестан интелектуалац који се према догађајима и чињеницама опредељује позитивно. Што се нас тиче, држимо да ћемо, у овоме часу, најбоље користити општој ствари, ако се обратимо нашим сарадницима и нашим читаоцима с питањима за мишљење, шта сматрају да треба радити на подручју наше унутарње политике, да би сви добронамерни Југословени, који воле своју рођену груду и целу ову земљу, били задовољнији? У том смислу расписујемо анкету, и молимо за (кратке и што одређеније) одговоре на следећа питања:

1) **Који су главни актуелни проблеми унутрашње политике Југославије?**

2) **На који начин (којим методама) треба приступити решавању тих проблема?**

3) **Који су циљеви (решења) тих проблема?**

Одговоре, које будемо примили (потисане), прочитаћемо пажљиво и претрести у кругу наших најближих сарадникâ, па ћемо их — ако нађемо да спадају у оквир »Нове Европе« — средити и објавити.

Ћ.

Mesto ekonomskog pregleda.

NIKOLA TINTIĆ:

TUGA NAŠIH VINOGRADÂ.

Dan se ljuljuška na žarkome suncu. Smije se, plače, i drema, — dan ljetnji i žarki. Zlatan, užaren, rastaljen... Težaci se tromo miču kao vrbine sjene na valu tihog i ljetnjega vjetra. Zaduvani dišu, živi umiru kroz mrtve dane.

Žare tabane žarka rebra krševite, mršave zemlje. Gàje vinogradâ naših, škrape krajeva naših.

U želucu reže, kao krvava rana, osjećaj gladi, šuplja praznina. O, kako je šuplje sve u nama!... Curi znoj. Cure satovi.

Sunce je odvratno, kao spržen, opaljen list. Sunce ljetnje u polju, gadno li si težaku! Vinogradi žedni klipću; loze dašću. O, grešto, o nezrelo zrnje, zelenih grozdova, tužno li si, — tužnije od suzâ na licu djevojačkom. Žedno li si, — žednije od gladnoga čeda pred presahlim dojkama majčinim.

Osam je sati. A sat je svaki kô godina. Vinogradi su živi. Štrcaljke škripe. Selo je pusto, spava kao mrtvo. Težačke stope već pet sati gacaju po vinogradima.

O vinogradi, radosna nado naša! O vinogradi, bolesna tugo naša! Kao da se noć preko vas automobilom prošetala... Tužni li su otisci motorizovanih seljačkih stopala, — seoskih opanaka iz automobilskih kolnih gumâ! Zgaženi kao srca naša, i spori kao napredak naš.

Žedna li si, zemljo naša! A kako su bore na čelu težaka naših vlažne, uvijek —, pjane znoja! I obrazi suhi, težaci bez kruha, i loze šture, vinogradi bez gnoja. Pusti su domovi naši, — u ljeto za djecu ne znaju; ni dimnjaci za dim. Lonci davno ne zagrijaše svoja dna. Sve je u vinogradu. Sve je uz lozu; svako je tetoši. Nema granicâ ni umor ni trud.

Galica pršti iz prskalicâ. Sipi sitno, lijepo, zabavno, tiho kao koluti živi pred pjanim očima. A mozgovi su težački pjani od bijede, i tijelo od truda. Ledja se savijaju. Remenje nabija ramena. Prskalica i motika pjeva i škripi monotonu pjesmu — pjesmu monotonu kao što je monoton život težački. A život je

zagonetan. I bijednik je katkad srećan! Život je čudan, — i težak i lak. Ljudi su čudni, i osjećaji. Rastu kao planine, i venu kao zgažena trava na suncu. A tuga uvijek nije tužna i bijedna; ni bijeda tužna. Život je u ljudima, u životu... Ko će u cjelosti da ga shvati i proživi?...

Tjemena i tabani na suncu gore kao cigareta pod lećom. Sumporom procvaše nozdrve, kao rastvoren ljiljan u proljeće. U grlu draži zemlja, sunce, sumpor, kao stisnuti obruč angine. Pjevuckaju mašine i motike... Pjevuckaju ljudi i žene. Djeca se smiju i plaču. Sve je živo, sve umorno, sve zaposleno.

Ovo je mjesec najžešćeg rada, najvećeg cvata, mjesec proljeća — maj —, mjesec Marijin. O, kako su mnoge, kako su razne, kako su drukčije te Marije! Dugi li su i teški ti proljetni dani, od zore do kasne noći, od jutra do »Zdravomarije«! Prazne se vučije, lokve presušuju, bunari krkljaju, sići klokoću... A uši težačke vedre se kao krš goli u sunčano podne. Misli o zimi crne se kao mrki, otvoreni grobovi, kroz tamnu probdjevenu noć.

Suša gola, crna, i teška kao olovo, pritisla je sve. Zgnječila plod, rad, i težačke nade; otežala dužničke knjige i teške dugove. I vode su upale na dno naših zdenaca, kao što su oči naše uronile na dno očne duplje. Još su malo vlažni; jadni — životare, venu, sahnu ispijeni. Suhi, crknuće grozdovi od suše, kao cvrčci od kiše.

Sagorješe vinogradi, sagorješe težačke nade. Proplamsa lišće na lozama; proplanci su žuti i suhi kao jabučice bolesnikovih obraza, kao slamnati krovovi seoskih kolibà. Opaljena su čela, oguljeni dlanovi. Drvene su težačke noge i ruke. A zemlja suha kao oko mrtvačevo.

Sada se samo radi! Čeka se na jematvu. Težak čeka, uvijek čeka, — i od svakog čeka. Ali su nade sad šuplje kao suha zrna grozdova. Sav trud je pokopan, proždrt. Ljeto je gladno, jesen prazna, a zima mrtvački plašt.

O proljeće, bolesti naša, ti si kao smrt!... Požutješe težački obrazi, požutješe žuljevi na dlanu, požutješe loze, požutješe borovi, — stresao se sa njih smijeh sunčanoga proljeća...

O vinogradi naši, tužni li ste!... Tužni li smo mi u vama tužnima, i jadni, kukavni i bijedni...

Књиге и листови.

„Наша политика“ Dra. Николе Стојановића.

Југословенски Одбор у Лондону основан је за вријеме Свјетскога Рата, да организује покрет који ће створити државну заједницу Србâ, Хрватâ, и Словенацâ, — Југославију. Југословенског Одбора више нема. Значи ли то да је и његов циљ потпуно постигнут? Државна заједница је ту; али је питање, је ли ту и Југославија? Поклапа ли се јединство имена с јединством садржаја?

Да све то није још увијек упитник, или бар да још многи не осјећају као упитник, тешко да би дошло до најновије књиге Дра. Николе Стојановића, »Наша политика« (Београд, издање Геце Кона). Да је он на тај упитник могао себи дати потпуно позитиван одговор, сигурно не би осјетио потребу да данас, након двадесет годинâ, обнавља напоре које је правио као члан Југословенског Одбора. Не значи то, додуше, да је ових двадесет годинâ протраћено узалуд, или да се нијесмо никако приближили циљу; али је чињеница, да се још данас тражи рјешење питањâ за која смо прије двадесет годинâ очекивали да ће већ за пар година бити ријешена. Напримјер, питање државног уређења, питање администрације, и т. д.. Стојановићева књига представља зрело промишљен покушај да се ријеше та питања; а и многа друга, нова, која се прије нијесу могла ни наслућивати, а која су и на наше обале нанијели развој приликâ и нова времена, несамо у Европи него и на читавоме свијету. Значајка је те књиге, да аутор постављени задатак рјешава пун вјере и оптимизма, онога дакле чега је код нас почело нестајати већ у врло погибељној мјери а што је ипак у првоме реду потребно да би се ишло напријед.

Оцјењујући ову књигу, морамо имати двоје пред очима: п р в о, да је она намијењена првенствено интелигенцији (којој уопће аутор у својим расматрањима придаје главну водећу улогу); и д р у г о, да је писана у изванредним приликама (изашла је још за владе Г. Јефтића). Прво ће нам протумачити, међу осталим, пишчев став према федерализму; а друго, уздржљивост у критици режима послије године 1929. Ако пароле које се не смеју изговарати, али се зато утолико више шире, представљају неки трајнији програм, онда Др. Стојановић долази са својим ставом у опреку према већему дијелу народа, па кад би своју ријеч управио масама, књига би била непопуларна. Али он, интелигенат, пише за интелигенцију, за оне међу којима тражи вође народа, па је дужност интелигенције да његова разлагања прими с објективношћу и с поштовањем. Јер ако можда и није тачно мишље-

ње писца, да су захтјеви за промјену у уређењу државе само видна посљедица привредне и духовне несрећености и психолошка потреба, има с друге стране доста истине у његовој тврдњи: »Да се пре хтело слушати и расправљати о децентрализацији управе, не би се сада морало викати о потреби самоуправе«. Ако би се, међутим, из ових ријечи хтјело закључити, да писац пориче чак и потребу самоуправе, онда ваља тражити исправак у његовим ријечима (на стр. 101): »Али да може доћи до такова водства, потребно је успоставити поверење међу свима крајевима државе. Оно се може, у садањим приликама, успоставити једино задовољавајући оправдане и могуће захтеве појединих крајева за самоуправом која неће бити сметња јединственом водству државном. Тек када се то питање повољно реши, може почети јединствени покрет југословенски, нацијонални, и социјални.« Тиме је писац означио, које питање као горуће треба ријешити прије свега; а притоме је дао и ширину појма самоуправе, док овој ставља границу тек ондје гдје би она постала сметњом јединственом државном водству.

Говорећи о трима вјерским и племенским разликама, Др. Стојановић, као реалан политичар, вели: »Макар те разлике изгледале многима као заблуда, оне су ипак једна жива снага, једна стварност«. Затим: »Поред свих великих речи о федерализму и сепаратизму, изгледа ипак да је југословенска државна свест већ толико ојачана, да не треба бранити опстанак државе од каквог њој противног револуцијонарног покрета. Различита гледања на уређење државе нису опасност за државу кад мирно долазе до изражаја. Боље их је зато легализовати и видети јасно њихово кретање, него пустити да се ствара пригушено незадовољство и тајне организације. Зато је државна потреба да се опозиција каналише, да постане јединствена и проширена, исто као и владина странка, а на све области и племена југословенска.« Ове ријечи, мјерене по времену и приликама у којима су написане, значе врло много; оне значе, проведене у пракси, прве заметке словенске модерне правне државе, коју писац на крају књиге означава као први и непосредни идеал садашње генерације. Исте изванредне прилике тумаче нам и разлику између критике догађаја прије 1929 и оне догађаја послије тог датума. Прва је много оштрија.

Сваку сумњу у коју би — и поред горњег тумача — ова обзирност критике могла ставити Дра. Стојановића, отклања потпуно остали садржај књиге, а нарочито залагање за систем који он назива »ауторитативном демократијом«. То је она нова демократија о којој нам њезин представник Др. Бенеш каже, да јој је задатак да »успостави равнотежу између државног ауторитета и појединачне слободе«. Уопће,

за ову равнотежу, за ову »средњу линију«, писац је и иначе у свему, у унутрашњој као и у вањској политици, на културноме, социјалноме, и економскоме подручју. Одавајући признање водственим способностима Мусолинија и Хитлера (можда и с мало превише благонаклоности), отклања он њихову тоталитарну државу и т. зв. »Gleichschaltung«. Њихову агресивном национализму, уперену против досад деградованих словенских народâ, супротставља Словенство. Идеја Словенства јесте онај велики оквир »с којим савлађујемо унутрашње тешкоће Југославије, приближујемо Бугаре, и стварамо могућност да једна велика држава свих Јужних Словенâ оствари начело: Балкан Балканцима« (стр. 9). Словени долазе! То је нов историјски факт: »У пробуђеном Словенству, Југославија је врло важан чинилац. Али, Југословенство као идеја већег реда тражи да и његови представници буду људи веће интелигенције, осећајности, и карактера. — У Европи треба бити Европљанин.«

Сасвим је природно, да Др. Стојановић полаже највећу важност на културно подизање и духовно уједињење, али признаје да »административна централизација у једној савременој држави није у стању ујединити духове« (стр. 23). Критикујући прошлост, у којој »владе нису тражиле толико сараднике колико су хтјеле да купују слуге«, он будућност Југославије види »у неисцрпном врелу енергијâ што га представља цео југословенски народ, у овој хармоничној разноликости особинâ појединих југословенских племена, у великом патријотизму, у међусобној толеранцији и поштовању признатих ауторитета« (стр. 32). »Југославију може извести на прави пут само јединственост у гледању на свет, на државу, верска толерантност, и дубоко национално осећање« (стр. 29). Ми требамо један менталитет, »али сливање менталитета је спор процес, који углавном врше култура и економија« (стр. 52). — Изврсно је речено: »Тражимо једном људе за положаје, а не положаје за људе«, — само што се код нас у пракси и превише људи нуди за положаје!...

Ово је само неколико цитата, да се види правац у којему се крећу пишчеве мисли, оне мисли на којима би се имала оснивати наша политика. Али тиме нијесу исцрпене те мисли, јер у овој књизи је свака реченица мисао. Стил је збијен, јасан; види се да је писац ове мисли дуго носио у себи, и да је зрело промислио сваку реченицу прије него што ју је написао. Он би хтио, да овај његов прилог дискусији о државном програму послужи као увод за једну анкету о том питању. Но — да се послужимо пишчевим ријечима — »има само један опробан пут који том циљу води, — то је слобода штампе, збора и договора; али слобода са строгим и брзим казнама за оне који ту слободу злоупотребљују

против државне заједнице и честитих појединаца. У таквој слободи лако ће се и брзо искристализовати погледи и наћи носиоци идејâ које народ буде примио као своје.« Сигурно би се у тој дискусији чуло и мисли различних од оних ауторâ књиге »Наша политика«, али то не би била запрека кристализовању и споразуму, ако би се дискусија стално водила у знаку слободе, објективности, личне дезинтересованости, и уважавања реалних чињеницâ као разлогâ. Уосталом, можда и не би било тако тешко сложити се у програму, колико у тактици, о којој — како вели Др. Стојановић — »вреди дискутовати тек када се нађе да изложени програм заслужује пажњу«. Али, можда би било практичније и о тактици истовремено расправљати, јер се често у тактици гледа програм и ради њега овај криво тумачи. Свакако, програм изложен од Дра. Стојановића заслужује пажњу исто толико оних који би се с њим сложили колико оних који би мислили да га треба мање или више исправити. Потреба исправака, међутим, биће вјеројатно незнатна, буде ли се тај програм посматрало са становишта далеке будућности, као неки идеал, као максималистички; посматран, напротив, са становишта онога што би требало непосредно, данас-сутра, тражити и учинити, он ће наћи вјеројатно доста исправљача, напосе код скептичара и огорчених. Многи од исправљача истаћи ће, да тактика захтијева да се неки дијелови програма — макар им као циљевима остали у души вјерни — ставе у позадину, а тек неки помакну напријед. Врло вјеројатна могућност тако мотивираних исправака чини нам се доказом потребе да се истовремено расправља и о програму и о тактици. Јер, на концу конца, програм у ширем смислу обухвата циљеве, средства, и тактику, па колико циљеви одређују тактику, толико и тактика одређује — или бар разређује — циљеве.

Dr. *И. Политео.*

Ratenau kao „vodja naroda"

(povodom knjige Emila Ludviga: »Vodji naroda«).

Medju izdanjima amsterdamskog nakladnog zavoda Querido stoje Ludvigovi »Führer Europas« na nepretencijozno znanstvenoj visini, što ih — da odmah kažemo — očigledno spasava; jer u beogradskom izdanju »Kosmosa« (Geca Kon), u zbirci »Svedočanstva vremena«, ovo djelo Ludvigovo izgleda prilično deplasirano, blijedo i plitko. Stvar je loše napisana, i da nije Walther Rathenau jedan od glavnih junakâ knjige, predomislili bismo se prije nego što bismo joj posvetili naročitu pažnju.

Emil Ludvig pisao je o Ratenau-u već ranije, u zbirci svojih feljtonâ »Genie und Charakter«, uostalom s istom površnošću s kojom je napisao i ovaj esej o knjizi »Vodje Evrope«. Moglo bi se mnogo reći o tome, kako svjesni zagovornici demokratije postaju vodjama naroda, mada su u stvari njegove sluge. Problem je — i sa psihološkog i sa socijološkog gledišta — vanredno zanimljiv, pogotovo kad je riječ o jednom Ratenau-u ili o jednom Masariku, koji su kongenijalni teoretičari i pripravljači jedne bolje političke i socijalne budućnosti. Ali, o tome Ludvig ne govori.

Walter Ratenau je, začudo, svoje pojmove o služenju narodu zadobio odgojem u staropruskim tradicijama. On je postao fanatičnim pobornikom socijalne odgovornosti, kojoj bi se imalo podvrći svako lice vršeći bilo kakvu političku ili socijalnu funkciju, uključujući tu i same privrednike. S toga je gledišta skicirao Ratenau i svoju osnovu stručno organizovane države (1919), prebacujući liberalističkom parlamentarizmu izbjegavanje odgovornosti, te odbacujući ga već pri samom početku u Njemačkoj. Ali je on, služeći narodu služio ujedno i tom parlamentarizmu koji je odbacivao, pod izuzetno teškim prilikama za svaku službu u Njemačkoj, za vrijeme Rata i poslije njega. Emil Ludvig nam, medjutim, ostaje dužan odgovora na pitanje: da li pod ovakim prilikama »s l u g a naroda« može uopće biti v o d j o m svoga naroda. Mi smo čak skloni mišljenju, nasuprot Ludvigu, da Ratenau n i j e bio vodjom njemačkog naroda, iako je duže vremena vodio spoljnu politiku Njemačke i bio šefom njene administracije. Ali kad je, slušajući glas svoje odgovornosti, (od godine 1914 pa nadalje) bio organizatorom opskrbe njemačke ratne industrije sirovinama, on je pritom uvidjao (i govorio ranijem kancelaru Bilovu), da bi svjetska istorija izgubila svaki smisao ako bi se Viljem II, okružen svojim paladinima, pobjednički vratio iz tog rata! Odsudan je bio za njega argumenat, da niko ne smije da se igra sudbinom svoga naroda, već da ima dužnost da po svom najboljem znanju i po glasu savjesti učini ono što od njega traži njegova najbliža zadaća. A ipak je bio prinudjen da organizira rat, i po cijenu milijunâ ljudskih žrtava! K tome je dolazila okolnost, koju ističu svi njegovi biografi, da je bio umoran, ostario, bez iluzijâ, i da je — gledajući svoje ubojice pred sobom — podcjenjivao svoj vlastiti život. A Emil Ludvig tvrdi, da je pokretna sila njegova života bila želja za vlašću!...

Ušavši u današnju svoju kritičnu fazu, demokratija postaje borbenom, — drugačija nego ona Ratenau-a i Masarika, a slična Brijanovoj. Ona sad hoće pošto-poto da sebi daje računa o svim svojim osobinama, a napose o onima koje su se pokazale kao mane i slabosti. Demokratija nije više tema za feljtone, pa je čudno da je Emil Ludvig, u ovom slučaju, udario u nešto za-

starjeli feljtonistički ton, koji ga je naveo nato da izvjesne dijelove Masarikova životopisa piše stilom pričâ za djecu, — prema onoj: »Ako nije umro, a on živi još!«... Ni Masarik ni Ratenau nisu to zaslužili, niti je to u skladu s njihovim divnim ličnostima.

Kao teoretičar, Ratenau je dao djela prvorazredne vrijednosti. Kao čovjek i puritanac, njegovo gledanje na svijet i na čovječanske dužnosti jasno je i čisto. On je veći i sjajniji nego što to njegovi biografi i slute. On će postati vodjom Evrope u času kad će opet trijumfovati naučenjačka svijest i osjećaj odgovornosti i dužnosti. Ali, čini se, da taj čas još nije blizu.

Dr. Ž. *Lederer.*

„Lirika" (u izdanju „Hrvatske Revije", Zagreb, 1935).

Ako zauzmemo stav, da je poezija od svih bogodanih darova najbogodaniji, onda, dabogme, ne bismo smjeli da je posmatramo iz naše sitne zemaljske perspektive; a još manje bismo smjeli da zamjerimo pjesnicima, što ne pjevaju o onome što se nama čini dostojnijim inspiracije, i što svijet doživljavaju i osjećaju drukčije od nas. Pa ipak, makoliko mi nastojali da budemo nepristrani, i da »Liriku« naših mladih pjesnikâ (Ivana Dončevića, Ive Kozarčanina, Antona Nizetea, i Radovana Žilića) postavimo na dolično visok pijedestal, ne možemo nikako da se složimo s njima da je njihov pesimizam umjestan, ili bar uvjerljiv, pa ni da je njihova tmurna poezija ona prava, istinska poezija, a ne tek prolazno mladenačko raspoloženje, koje nije u dovoljnoj mjeri zapalilo dušu, dovelo je u ono usijanje iz kojega nastaje poezija. U raspoloženju kakvo je njihovo, mladići su nekada pjevali djevojkama koje su im bile drage, njima i o njima, pjevali su zaljubljeno i strasno; i u toj zaljubljenosti, u tuzi nesrećno zaljubljenih i prvi put razočaranih ljubavnikâ, bilo je kudikamo više pravog nadahnuća nego u većini pjesama ove zbirke. Ali nije pesimizam ono što je združilo ovu četvoricu liričarâ, što ih je natjeralo da zajednički istupe pred javnost, nego su to žalosne prilike u našoj književnosti! Umjesto četiri zasebne knjižice, štampana je jedna zajednička, »uredjena« veoma komotno — po alfabetskom redu imena pjesnikâ! Uostalom, sasvim je svejedno, u ovom slučaju, čije se pjesme nalaze na početku knjige a čije na kraju, i kojim su redom one poredjane, iako — u načelu — ovako kolektivno istupanje pjesnikâ, koji u suštini nemaju ništa dublje zajedničko, samo po sebi nije srećna ideja. Zato je, po našem mišljenju, ipak trebalo izdati četiri posebne zbirke pjesama, makar još skromnije po obliku i tehničkoj opremi, umjesto ove jedne kolektivne, u kojoj pjesnike, sem materijalne oskudice, mladosti, žalosnih nadahnuća, i alfabetskog reda, ništa ne veže.

Slučaj je htio da se na čelu »Lirike« nalazi najtmurnija poezija u ovoj zbirci, stihovi Ivana Dončevića, zato što je on po alfabetskom redu prvi. Svoju četvrtinu knjige nazvao je Dončević: »Klonuće, simfonija umiranja«, što zvuči veoma neuvjerljivo kad se uzme u obzir da pjesnik još nije navršio dvadesetišestu godinu. Dončević ima doduše »svoj« rječnik, ali je taj rječnik veoma siromašan, štur, dosadan, bezličan; njemu je sve crno — i kose, i vino, i oči, i kut, i noć, i krilo, i žene, i križ, i voda, i zastava, i kiparisi, i sjene, i krošnja, pa čak i krv! Dim je »sumoran«, rodjena kuća »tmurna«, ceste »tužne«, »iz čaše se tuga toči« (kao da ljudi ne piju da se razvesele!), glasovi zovu »zloguko«, »sutonska ruža nad vodom tuži«, i tako dalje i tome slično u svim pjesmama, od kojih se pojedine zovu: »Tjeskoba«, »Na groblju«, »Zla noć«, »Crna zastava«, »Smrt«. Dvadesetišestgodišnji Dončević pjeva o močvari, o mrtvom gradu, o groblju, o smrti! Sudeći po tome, ovaj pjesnik nema u životu ozbiljnijih brigâ, on je gluh i slijep za sve što se oko njega zbiva, za dogadjaje i boli gdje bi bilo mnogo više razloga da se zbog njih i nad njima rasplače. Poslije svega ovoga, čovjek mora da se divi pjesniku, da još ima snage da nosi toliko »teški« teret svojih mladih godinâ, — »Oj, mladosti, mladosti, gdje su tebi radosti?« ...

Anton Nizeteo je vedriji od svog starijeg druga, ali i njegova »Zelena harfa« »crno« svira; i on razapinje »crna jedra«, osluškuje »mrtve piskove iščezlih željeznicâ«, sanja pogrebe i misli na mrtve. Ipak, ponekad je svježiji i prirodniji, kad kroz njega progovara mladost:

Noći, služavko grijeha,
u sebi nosim nemire ...

ili:

Ujed mojih zubâ na Tvojoj maloj dojci —
sjećat će Te mora ...

Ili, kad se samosvjesno hvali:

Oh, davno znadem jedini od smrtnih
Zakopanu Luku...

Nemirnu dušu Radovana Žilića uzbudjuje gradski život. Njegove pjesme skupljene su, u »Lirici«, pod naslovom: »Grad na vjetru«. Žilić ima meko srce, njega dira bijeda sirotinje; ali se u mnogim stihovima osjeća, nažalost i suviše jasno, da ih je ispjevao gradski gospodičić, čiji je tek djed grad »snivao na paši«. U nekim Žilićevim pjesmama ima nešto od one »ganutljive« zabrinutosti za sirotinju, koja provejava člancima naših reporterâ dnevnih listova; zato možda urednik »Hrvatske Revije« i ove zbirke (B. Jurišić) bez potrebe nastoji da izvini i ublaži »bučni protest« svoga štićenika: »On ne vidi, da je

prešao granicu, da to ne znači provjetravanje grada, već rušenje! ...« Daleko je Radovan Žilić od rušenja! To njemu »ne leži«. On samo dirljivo tuguje i plače, i — izuzetno — malo ugrize. Ipak, on ima i toplih stihova, a ironija mu je skoro uvijek na mjestu.

Namjerno smo ostavili za posljedak I v u K o z a r č a n i n a, čije su pjesme »Tuga ljeta« (i opet ta tuga!) u knjizi druge po redu. Kozarčanin je od svih u »Lirici« (pored Nizetea) najprirodniji; to naročito važi za veoma uspjelu pjesmu »Balada s očevim cipelama«, sa mnogo opravdane, nenamještene tuge. On ima smisla i za prirodu i za one koji u njoj žive, i ljubav pod vedrim nebom i na selu ispunjava ga, katkada, malo nastranim vizijama. Njegova žalost je razumljivija (naprimjer: »Grane su mrtve i žude uporno blagi kiše dan«), kao i sugestija (koja uostalom nije sasvim tačna): »Prolaze nadničari od žetve do žetve, a tuga sve golemija na njih sjeda«, jer poslije gradskog meteža živci teško podnose samoću i naporan, a monoton, život sela. Kozarčanin, jedini od četvorice svojih drugova, može da bude i istinski vedar, čak i kad je pjesma »tužna« (»Nature morte«):

Dobro je na brdu stajati i hvatati sunce u pregršti,
da ga brižno odnosimo kući i čuvamo za kasnije studene dane ...

Ali su najsimpatičniji posljednji stihovi u posljednjoj pjesmi:

Više nisam brodolomac života: iscijeljen od tromosti i čame, koja lomi grudi,
ja zahvalno palim pozdravne vatre novom danu, punom žitkog žara i tihe
vedrine ...

Šteta što tog »žitkog žara« i »tihe vedrine« nema više, i što ga nema i ostalo mlado društvo: Anton Nizeteo i Radovan Žilić, a naročito »crni« i »zloguki« Ivan Dončević.

Još manje nego nemlada nadahnuća ovih mladih pjesnika možemo da shvatimo stidljivo ispričavanje urednika zbirke, G. B. Jurišića, koji svoj pogovor počinje ovako: »O ovom suvlasništvu vrijedi isto što i o svakom drugome: nastalo je od nužde i trpi se za nevolju ...« I zatim, ako bi kogod zaboravio početak (kao da mu je neugodno što je uopće došlo do »suvlasništva«), na kraju: »‚Hrvatska Revija', smatrajući da joj je dužnost pomagati razvoj mladih talenata, pristupila je k ovom izdanju najspremnije ...« Čemu to? O ispunjavanju »dužnosti« i »spremnosti« uredništva »Hrvatske Revije« imaju mnogi naši književnici drugo mišljenje, o kojemu bi se dalo nadugačko pisati i govoriti, te o kojem smo ponešto već i čuli i čitali u javnosti, po našim časopisima i dnevnim listovima; ali to poglavlje (opet tužno!) ne spada u ovaj prikaz.

Marijan Mikac.